

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 58

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» було включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) за спеціальностями: 081. Право, 293. Міжнародне право.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 1 від 19.09.2022 р.

Видавничча рада:

С. В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **С. А. Андронаті**, акад. НАН України; **О. М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М. З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р тех. наук, проф.; **М. П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Я. В. Лупій**, народний артист України; **Г. П. Пекліна**, д-р мед. наук, проф.

Головний редактор – д-р юрид. наук, проф. **Т. О. Губанова**

Голова редакційної ради – д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України **А. Ф. Крижановський**

Редакційна колегія серії «Юриспруденція»:

С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, доц.; **Л. В. Діденко**, д-р юрид. наук, доц.; **К. В. Громовенко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. С. Кізлова**, д-р юрид. наук, проф.; **Я. В. Петруненко**, канд. юрид. наук, доц.; **О. О. Подобний**, д-р юрид. наук, проф.; **Н. М. Крестовська**, д-р юрид. наук, проф.; **Д. Г. Манько**, д-р юрид. наук, доц.; **Я. О. Тицька**, канд. юрид. наук, доц.; **Є. М. Цибуленко**, проф. (Естонія).

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

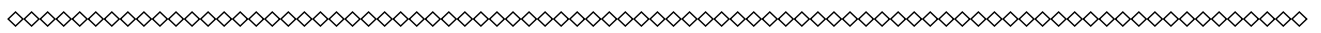
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету», допускається лише з письмового дозволу редакції.

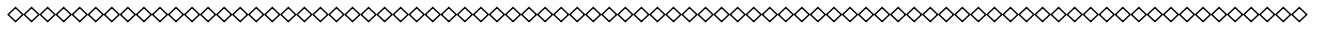
При передрукуванні матеріалів посилання на «Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16818-5490Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна,
Телефон: +38 099 269 70 67, www.vestnik-pravo.mgu.od.ua

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

*Ковний Ю. Є.,
кандидат економічних наук, адвокат*

ПРАВО НА ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Авторами у цій науковій статті намагалися провести комплексний аналіз нормативного забезпечення та реалізації права на громадські об'єднання представників національних меншин та розробити пропозиції удосконалення законодавства в цій сфері в Україні.

Свобода асоціацій дозволяє особам різної етнічної приналежності вільно визначати спосіб життя. Кожен може вільно приєднуватися до різних асоціацій, об'єднань, легітимізованих груп, або самостійно їх утворювати. Їх роль є затребуваною, що підтверджується практикою іноземних держав. Для прикладу зображення позитивної практики обрано досвід Хорватії з наступних причин: євроінтеграційні прагнення України, а Хорватія є останньою державою, яка вступила до цього регіонального об'єднання та історично схожістю проблем щодо національних меншин, котрі успадковані від попереднього тоталітарного режиму.

Завданням органів центральної влади та органи місцевого самоврядування необхідно визначити координацію діяльності для зміцнення громадської взаємодії щодо національних меншин у майбутньому. Така спільна діяльність громадських організацій національних меншин у формуванні політичної культури та підвищенні рівня толерантності може значною мірою сприяти викоринення упереждень та стереотипів, що є основою дискримінації.

Україні необхідно врахувати позитивний досвід нормотворення у сфері захисту прав національних меншин Хорватії. Доречно було б оновити законодавство, що стосується права представників національної меншини на об'єднання та представлення спільних громадських інтересів. Вказане стосується як спеціалізованого законодавства у сфері національних меншин в Україні, так і закону України «Про громадські об'єднання».

Авторами запропоновано з метою забезпечення рівності, толерантності в суспільстві, культурного та етнонаціонального розвитку додатково встановити норму, котра б визначала право національних меншин на об'єднання у спеціалізованих законах.

Констатовано, що питання протидії дискримінації не висвітлено у «Про громадські об'єднання». Аналіз Закону призводить авторів до висновку, найдоречніше це зробити доповнивши статтю 3 пунктом 7, додавши слова «запобігання та протидії дискримінації». Це дозволило б доповнити принципи діяльності громадських організацій вагомим правовим стандартом. Тут не доречно вказувати на ознаки дискримінації, через їх перелік, у тому числі національну приналежність, оскільки він є невичерпним. Відповідно пункт 8 ст. 3 де за аналогією роз'яснюються принципи, буде вдало визначити, що національні меншини в Україні мають право на громадські об'єднання з метою захисту своїх прав та інтересів.

Ключові слова: національна меншина, етнонаціональна політика, правовий досвід, Хорватія, громадські об'єднання.

Постановка проблеми. Політична участь національних меншин у публічно-владній сфері допомагає забезпечити належне соціальне середовище, виступає фактором протидії загрозам територіальної цілісності, створює реальне підґрунтя для комунікації та забезпечення прав і свобод громадян.

Для членів етнокультурних меншин право на участь у політичному житті означає більше, ніж право намагатися вплинути на результат процесу, спрямованого на об'єднання індивідуальних уподобань для пошуку рішення, прийнятного для більшості громадян. Ефективна участь національних меншин у суспільному житті потребує спеціальних механізмів, щоб сприяти включенню меншин у державу та дозволити меншинам зберігати свою власну ідентичність та характеристики, сприяючи таким чином належному управлінню та цілісності держави.

Демократизація публічної влади, її легітимізація можлива тільки при умові рівних можливостей для всіх. Національні меншини є громадянами держави, поряд з цим мають індивідуальну національну ідентичність, що проявляється в ментально-культурних атрибутах та цінностях. Держава повинна намагатися враховувати інтереси кожного громадянина, кожної особи, кожної групи та національності.

Участь громадськості у здійсненні публічної влади дуже суттєвий інститут демократії. Його різні форми мають вагомий роль у суспільно-політичній координації. Інститут об'єднання громадян виражає можливість колективної реалізації громадянами свого права на захист спільних інтересів. Для національних меншин цей інститут має суттєве значення, оскільки дає потенціал для відстоювання представниками національних меншин спільних інтересів та реалізації колективних прав.

Стан дослідження. Громадська участь у суспільно-політичному та правовому житті передбачає можливість громадян брати участь у роботі громадських організацій. Це питання розглядалося представниками конституційного та адміністративного права, зокрема Н. Бортник, В. Ковальчука, Ю. Бисаги, Д. Белова та інших. Дослідження у сфері загальнотеоретичної юриспруденції зосереджені здебільшого на аналізі правового статусу національних меншин, їх колективних правах, розуміння демократичних інститутів та їх проявів. Цьому питанню присвячували свої праці Я. С. Богів, І. Жаровська, Н. Ортинська, М. Ю. Щирба та інші.

Достатньо вагомою проблемою статусу національних меншин аналізували науковці європейської школи права: М. Krulj-Mladenović, S. Hobolt, R. Marković, R. Kastoryanova та інші.

Однак питання має суттєвий характер та змінний контекст, залежить від різного роду політичних важелів та трансформацій правової реальності. Тому вказана проблематика потребує додаткового вивчення.

Метою цієї наукової статті є проведення комплексного аналізу права на громадські об'єднання представників національних меншин та пропозиції удосконалення законодавства в цій сфері.

Виклад основних положень. Ліберальна демократія сьогодні є формою суспільного ладу, що заснований насамперед на індивідуальних громадянських правах, і таким чином фактично обмежує сферу захисту національних меншин. Через це у сучасних ліберальних демократіях немає єдиної моделі щодо того, як захищати національні меншини і як забезпечити їх виживання в етнічно мажоритарному середовищі, яке часто є ворожим до всіх або деяких національних меншин.

Пункт (ix) ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації вимагає з метою запобігання дискримінації гарантувати право на свободу мирних зборів та асоціацій кожної людини. Особливий акцент тут проводиться на особах, що можуть стати жертвами расової дискримінації, котра у свою чергу включає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, основані на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження. Отож міжнародне право тлумачить термін широко не зводячи його виключно до раси, а акцентуючи увагу на всіх етнонаціональних суб'єктах.

Значення громадських об'єднань у суспільному житті дуже вагоме. Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин разом з колективом провідних експертів узгодили Лундські рекомендації про ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті у 1999 році. Вони мали на меті стимулювати та полегшити прийняття державами конкретних заходів, що послаблюють напруженість у відносинах з національними меншинами і тим самим сприяти запобіганню конфліктам. Зокрема Загальні принципи визначають юридичне значення забезпечення політичних прав національним меншинам «Ефективна участь національних меншин у суспільно-політичному житті є однією з найважливіших складових мирного демократичного суспільства» [1, с. 9].

У конкретному застосуванні до національних меншин пункт 33 Копенгагенського документа зобов'язує держави-учасниці ОБСЄ вживати заходів щодо захисту «етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин на своїй території та створювати умови для заохочення цієї самобутності. після проведення належних консультацій, включаючи контакти з організаціями чи асоціаціями таких меншин» [2]. Отож передбачається затребуваність створення таких організацій та їх значну роль в створенні етнонаціональної політики демократичної держави.

Згідно пункту 26 розділу VI Гельсінського документа, держави – учасники ОБСЄ також зобов'язалися «вирішувати проблеми національних меншин у конструктивному дусі, мирними засобами та шляхом діалогу між усіма зацікавленими сторонами на основі принципів та зобов'язань НБСЄ». Що стосується «всіх зацікавлених сторін», то у пункті 30 Копенгагенського документа визнається «важлива роль неурядових організацій, включаючи політичні партії, профспілки, організації з прав людини та релігійні групи, у заохоченні терпимості, культурного різноманіття та у вирішенні питань, що відносяться до національних меншин».

Свобода асоціацій дозволяє людям різної етнічної приналежності вільно визначати спосіб життя. Кожен може вільно приєднуватися до різних асоціацій, об'єднань, легітимізованих

груп, або самостійно їх утворювати. Їх роль є затребуваною, що підтверджується практикою іноземних держав. Зокрема значний правовий «стрибок» зроблено Хорватією, розглянемо її досвід. Перед тим зазначимо, що за декілька років країні вдалося розробити належне законодавство в цій сфері, яке позитивно оцінено експертами, а також досягти реального забезпечення прав цієї групи. Імплементация європейських стандартів у всіх сферах дозволила Хорватії у 2013 році стати державою-членом Європейського союзу. Досвід цієї країни є цінний з двох підстав: євроінтеграційні прагнення України та історично схожі проблеми щодо національних меншин. Так кінець ХХ століття позначено війною проти Югославської народної армії та місцевих повсталіх сербів, тому питання міжетнічних відносин у Хорватії є досить непростим. Ця держава використовує модель культурної автономії, що сприяє інтеграції національних меншин, а не їх асиміляції в хорватське суспільство. Ця модель гарантує національним меншинам збереження та просування своєї ідентичності (етнічної, культурної, мовної, релігійної), індивідуально чи колективно.

Відповідно до прийнятої моделі культурної автономії, більшість прав етнонаціональних меншин (освіта, наука, бібліотеки, охорона пам'яток) забезпечуються через інституції, що професійно та адміністративно відповідальні за певні сфери суспільного життя, це дозволяє реалізувати принцип інтеграції національних меншин у хорватське суспільство. Тобто тут йдеться мова про належне функціонування державного механізму, що для суспільства гарантує захист їх культурної та етнічної ідентичності.

Другий аспект етнічних прав (інформаційні, видавничі, культурні, мистецькі) реалізують через діяльність неурядових організацій національних меншин, тим самим додатково забезпечуючи захист від асиміляції. Модель дозволяє та сприяє розвитку відносин національних меншин з державами, взаємодіяти титульній нації та національній меншині для сприяння їхньому культурному та мовному розвитку [3, с. 49].

Важливим принципом участі громадськості, у тому числі представників національних меншин є добровільність. Вже згадувані нами Лундські рекомендації про ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті вказують, що «рішення про належність чи неналежність тієї чи іншої особи до меншості чи більшості приймається цією особою самостійно і може бути продиктовано ззовні. При цьому такий вибір або відмова від такого вибору не повинен призводити до будь-якого утиску інтересів цієї особи» [2, с. 9].

З метою реалізації цього права громадян України існує інститут громадських об'єднань, який визначається як «добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. В Україні діє закон «Про громадські об'єднання». Прикро те, що в ньому не унормовано окремо право національних меншин на об'єднання. Доречно з метою забезпечення рівності, толерантності в суспільстві, культурного та етнонаціонального розвитку додатково встановити норму, котра б визначала право національних меншин на об'єднання. Також є прикрим фактом те, що питання протидії дискримінації не висвітлено у цьому спеціалізованому акті. Аналіз Закону призводить до думки, що найдоречніше це зробити доповнивши статтю 3 пунктом 7, додавши слова «запобігання та протидії дискримінації». Таким

чином ми б доповнили принципи діяльності громадських організацій вагомим правовим стандартом. Тут не доречно вказувати на ознаки дискримінації, через їх перелік, у тому числі національну приналежність, оскільки він є невичерпним. Відповідно пункт 8 ст. 3 де за аналогією роз'яснюються принципи, буде вдало визначити, що національні меншини в Україні мають право на громадські об'єднання з метою захисту своїх прав та інтересів.

Або пропонуємо законодавцю інший вибір. Для прикладу знову звернемося до законодавства Хорватії. Ст. 15 п. 1 Конституційного закону про права національних меншин [4] Хорватії визначає, що представники національних меншин можуть з метою збереження, розвитку, заохочення та виявлення своєї національної та культурної самобутності засновують організації, трести та фонди, а також установи, що займаються громадською інформаційною, культурною, видавничою, музейною, бібліотечною чи науковою діяльністю.

Тому український нормотворець може піти іншим шляхом і вже в спеціалізованому нормативному акті, що стосується статусу національних меншин визначити схожу норму. В ст. 13 Закону «Про національні меншини в Україні» вказано, що однією з форм реалізації прав можуть бути громадські об'єднання. Цього не є достатньо, оскільки потребує окрема вказівка на можливість створення об'єднань цілеспрямованого національного спрямування. Цей закон загалом потребує комплексного удосконалення і не тільки в аспекті захисту нацменшин. Слід погодитися з дослідниками які вказують на його моральну застарілість: «Закон “Про національні меншини” був ухвалений в Україні у 1992 р. (зі змінами внесеними у 2012 р.). Упродовж часу, що минув, відбулися зміни як державної політики щодо меншин, так і міжнародного контексту» [5, с. 4].

Тому пропонуємо ст. 9 доповнити абзацом 2 і викласти його таким чином «Громадяни України, які належать до національних меншин, мають право на добровільне об'єднання задля здійснення та захисту прав і свобод, збереження, розвитку, заохочення та виявлення своєї національної та культурної самобутності, захисту суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Представник національної меншини не може бути примушений до участі в такому об'єднанні».

Висновок. Завданням органів центральної влади та органи місцевого самоврядування необхідно визначити координацію діяльності для зміцнення громадської взаємодії щодо національних меншин у майбутньому. Така спільна діяльність громадських організацій національних меншин у формуванні політичної культури та підвищенні рівня толерантності може значною мірою сприяти викоріненню упереджень та стереотипів, що є основою дискримінації.

Україні необхідно врахувати позитивний досвід нормотворення у сфері захисту прав національних меншин Хорватії. Доречно було б оновити законодавство, що стосується права представників національної меншини на об'єднання та представлення спільних громадських інтересів. Вказане стосується як спеціалізованого законодавства у сфері національних меншин в Україні, так і закону України «Про громадські об'єднання».

Література:

1. The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life & Explanatory. OSCE High Commissioner on National Minorities Note September 1999 URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/9/32240.pdf>

2. Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE Copenhagen 1990. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/c/14304.pdf>
3. Tatalovic S. National Minorities and Croatian Democracy *Politička misao*, Vol. XLIII. 2006. No. 5, pp. 45–59, с. 49.
4. Constitutional Law on the Rights of National Minorities *Official Gazette* no. 155/2002. ZAGREB, December 13, 2002.
5. Герасимчук С., Демещук А., Драпак М., Краєв О. Етнополітика. Румунія, Словаччина, Швеція та Хорватія. Аналіз законодавства та практики. 2022. 63 с. URL: http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Ethno_.pdf

Kovnyi Yu. The right to public associations of representatives of national minorities: the issue of improving legislation

Summary. The authors of this scientific article tried to conduct a comprehensive analysis of the regulatory support and implementation of the right to public associations of representatives of national minorities and develop proposals for improving legislation in this area in Ukraine.

Freedom of association allows people of different ethnicities to freely determine their way of life. Everyone can freely join various associations, unions, legitimized groups, or form them independently. Their role is in demand, which is confirmed by the practice of foreign countries. The experience of Croatia was chosen as an example of positive praxis for the following reasons: Ukraine's European integration aspirations, and Croatia being the last state to join this regional union, and the historical similarity of problems regarding national minorities inherited from the previous totalitarian regime.

The task of the central authorities and local self-government bodies is to determine the coordination of activities to strengthen public cooperation regarding national minorities in the future. Such joint activity of public organizations of national minorities in the formation of political culture and increasing the level of tolerance can significantly contribute to the eradication of prejudices and stereotypes, which are the basis of discrimination.

Ukraine needs to take into account the positive experience of rule-making in the field of protection of the rights of national minorities in Croatia. It would be appropriate to update the legislation regarding the right of representatives of the national minority to unite and represent common public interests. This applies both to specialized legislation in the field of national minorities in Ukraine and to the Law of Ukraine "On Public Associations".

In order to ensure equality, tolerance in society, cultural and ethno-national development, the authors proposed to additionally establish a norm that would determine the right of national minorities to unite in specialized laws.

It was established that the issue of combating discrimination is not addressed in "On Public Associations". The analysis of the Law leads the authors to the conclusion that it is most appropriate to do this by supplementing Article 3 with Clause 7, adding the words "prevention and counteraction of discrimination". This would make it possible to supplement the principles of activity of public organizations with a strong legal standard. Here, it is not appropriate to indicate the signs of discrimination, due to their list, including nationality, since it is inexhaustible. Accordingly, clause 8 of Article 3, where the principles are explained by analogy, it will be easy to determine that national minorities in Ukraine have the right to public associations in order to protect their rights and interests.

Key words: national minority, ethno-national policy, legal experience, Croatia, public associations.

КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Барвіненко В. Д.,
кандидат юридичних наук

РОЛЬ ПРИНЦИПУ СУБСИДІАРНОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Анотація. У науці конституційного права все частіше і частіше йдеться про те, що система захисту прав людини в Україні потребує постійного удосконалення. Одним з не самих очевидних, але важливих напрямів розвитку цієї системи є її локалізація. Локалізація може здійснюватися в рамках сучасного етапу муніципальної реформи у двох напрямках: формування та розширення переліку муніципальних прав людини та подальше залучення органів місцевого самоврядування до захисту прав людини.

Перший напрям вже реалізується, та його поглиблення та інтенсифікація є можливими у разі поєднання його з другим напрямом. Таке залучення у процесі реформи децентралізації публічної влади може відбуватися при подальшій реалізації принципу субсидіарності.

В українській юридичній літературі наразі варто констатувати дуальний підхід до аналізу змісту поняття принципу субсидіарності при визначенні векторів його дослідження. Перший вектор – європейський. В межах цього вектору принцип субсидіарності в юридичній українській науці досліджувався переважно фахівцями з права ЄС. Другий вектор – це аналіз реалізації принципу субсидіарності на національному рівні.

Автор аргументує, що принцип субсидіарності, коли йдеться про національний рівень, навряд чи варто штучно обмежувати лише питаннями децентралізації публічної влади. Який би не застосовувався підхід до аналізу змісту поняття принципу субсидіарності при визначенні векторів його дослідження, принцип субсидіарності фактично є одним з найважливіших принципів, коли йдеться про перспективи подальшого удосконалення системи захисту прав людини в Україні. Це особливо яскраво проявляється у теперішній ситуації. Перспективи подальших творчих розвідок вбачаються у дослідженні його потенціалу не тільки фахівців з муніципального права, але й фахівців з конституційного права.

Ключові слова: демократія, принцип субсидіарності, місцеве самоврядування, права людини, захист прав людини, конституційна аксіологія.

Постановка проблеми. У науці конституційного права все частіше і частіше йдеться про те, що система захисту прав людини в Україні потребує постійного удосконалення. Одним з не самих очевидних, але важливих напрямів розвитку цієї системи є її локалізація.

Локалізація може здійснюватися в рамках сучасного етапу муніципальної реформи у двох напрямках:

- 1) формування та розширення переліку муніципальних прав людини;
- 2) подальше залучення органів місцевого самоврядування до захисту прав людини.

Важливим науковим завданням слід уважати розробку позицій щодо кожного з цих напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття муніципальних прав людини поширено в юридичній літературі зав-

дяки активності професора М.О. Баймуратова та його учнів, які присвятили цьому питанню низку досліджень як на монографічному рівні, так і у наукових періодичних виданнях. До досліджень цієї теми згодом приєдналися і представники інших наукових шкіл (дивись [1-8]). Однак, ці творчі розробки стосуються першого з двох зазначених вище напрямів. Щодо другого напрямку, то відповідні наукові праці, навіть статті у фахових виданнях, з цього питання майже відсутні. А тому дослідження цього напрямку набувають актуальності та значущості.

Метою статті є аналіз принципу субсидіарності як важливого для захисту прав людини в Україні принципу.

Основний текст. Для того, щоб охарактеризувати зміст першого напрямку локалізації системи захисту прав людини в Україні (формування та розширення переліку муніципальних прав людини), доцільно звернутися до дефініції поняття «муніципальні права людини».

Одне з найбільш ґрунтовних визначень муніципальних прав людини надав Б.Я. Кофман. На думку дослідника, під муніципальними правами людини (особистості, жителя-члена ТГ¹) «слід розуміти сукупність суб'єктивних можливостей людини, що виникають в рамках ТГ в умовах МСВ² і функціонування публічної самоврядної (муніципальної) влади та скеровані на задоволення устремлень, потреб, інтересів її членів відповідно до їх екзистенційних настанов, що здійснюються протягом життєвого циклу людини та реалізуються через використання її конституційного статусу, шляхом локальної інтерпретації конституційних прав, свобод і обов'язків, а також шляхом формування на основі їх тлумачення самостійного блоку прав, свобод і обов'язків, які пов'язані з існуванням, функціонування та діяльністю людини в умовах локальної демократії» [9, с. 70].

Перший напрям локалізації системи захисту прав людини в Україні – формування та розширення переліку муніципальних прав людини – вже реалізується. Його поглиблення та інтенсифікація є можливими у разі поєднання його з другим напрямом, який вище було охарактеризовано як подальше залучення органів місцевого самоврядування до захисту прав людини. Таке залучення у процесі реформи децентралізації публічної влади може відбуватися при подальшій реалізації принципу субсидіарності.

Назва цього принципу має латинські коріння. І.В. Данилюк відмічає, що «слово *subsidium* у римській военній справі трактується як зважена допомога за необхідності, щоб а) надати допомогу у випадку потреби (порятунок від можливої поразки), б) завдати вирішального удару під час битви з метою переможного вирішення битви. Важливо відмітити, що латинське походження слова «субсидіарність» вказує на наступні два різних значення: бути готовим втрутитися і втрутитися, щоб підтримати» [10, с. 131]. С. А. Квітка пропонує уважати, що

¹ Територіальної громади. – В.Б.

² Місцевого самоврядування. – В.Б.

«субсидіарність (від лат. *Subsidiaries* – допоміжний) – організаційний і правовий принцип, згідно з яким завдання повинні вирішуватися на найнижчому, малому або віддаленому від центру рівні, на якому їх вирішення можливе й ефективне. Ідея субсидіарності споріднена децентралізації» [11, с. 28]. Обидва приклади демонструють сутність принципу субсидіарності.

В українській юридичній літературі наразі варто констатувати дуальний підхід до аналізу змісту поняття принципу субсидіарності при визначенні векторів його дослідження.

Перший вектор – європейський. В межах цього вектору принцип субсидіарності в юридичній українській науці досліджувався переважно фахівцями з права ЄС. Але не тільки – його наявність констатують і у документах органів Ради Європи, зазначаючи, що «принципи субсидіарності та повсюдності ... є принципами Європейської хартії місцевого самоврядування» [12, с. 92].

Другий вектор – це аналіз реалізації та потенціалу принципу субсидіарності на національному рівні. Принцип субсидіарності почав привертати увагу фахівців з муніципального права починаючи з 2014 – 2015 років, коли проектні документи щодо чергового етапу муніципальної реформи (зараз це її поточний етап) почали містити посилання на нього. З того часу принцип субсидіарності розглядається як один з принципів сучасного українського конституціоналізму. Важливість цього принципу надає підстави уважати його не лише принципом, але й цінністю сучасного українського конституціоналізму.

Визначення сутності та змісту цього принципу привертують увагу до того, що в українських юридичних дослідженнях він «залишається» принципом, поширеним у країнах-членах ЄС, де він реалізується повною мірою (щодо України висловлюються різні думки, навіть такі, що цей принцип не можна уважати принципом конституціоналізму, поки його не закріплено у Конституції України), а також одним з принципів реформи децентралізації публічної влади.

Варто привернути увагу до того факту, що принцип субсидіарності, коли йдеться про національний рівень (тобто, про цей принцип як про один з принципів сучасного українського конституціоналізму), навряд чи варто штучно обмежувати лише питаннями децентралізації публічної влади. Це зауваження сформульовано з огляду на те, що найчастіше в роботах він згадується саме так. Наприклад, В. Гладій пише: «принцип субсидіарності виконує роль ефективного інструментального методу децентралізації (муніципалізації). Під останньою розуміється отримання органами місцевого самоврядування політичної автономії разом із новими функціями і ресурсами, що зумовлює настання відповідної економічної автономії» [13, с. 103]. Принагідно зазначимо, що, як влучно сформулював В.В. Грубась, «децентралізація це такий спосіб територіальної організації влади, при якому держава передає право на прийняття рішень з визначених питань або у визначеній сфері структурам локального або регіонального рівня» [14, с. 21].

Ще одна ремарка стосується того, що принцип субсидіарності нібито потребує закріплення у тексті Конституції України для того, щоб уважатися одним з принципів сучасного українського конституціоналізму. Навряд чи слід очікувати на внесення відповідних змін до Основного закону, і тільки після цього вести мову про те, що цей принцип нарешті став принципом сучасного українського конституціоналізму.

Л.Р. Наливайко та Ю.В. Ковбаса зауважили, що, «попри важливість принципу субсидіарності, у Конституції Укра-

їни до системи принципів місцевого самоврядування його не зараховано, що, правда, як і жоден інший принцип місцевого самоврядування» [15, с. 29]. Це констатація факту, але навряд чи потрібно прагнути закріплювати у Конституції усі основні положення для подальшого розвитку суспільства та держави детально та буквально.

Л.Р. Наливайко та Ю.В. Ковбаса продовжують, констатуючи також, що «законодавець не здійснює легального закріплення принципу субсидіарності й у спеціальному нормативно-правовому акті, спрямованому на регулювання муніципальних відносин. Щоправда, принцип поєднання місцевих і державних інтересів опосередковано пов'язаний із принципом субсидіарності, проте цього замало для його ефективної правореалізації» [15, с. 30]. Ця позиція не дуже зрозуміла, і її можна адресувати – за аналогією – ті ж аргументи, що й попередній тезі цих авторів.

О.В. Мошак сформулювала, що «принцип субсидіарності – це принцип децентралізації, згідно з яким соціальні проблеми мають вирішуватися на найнижчому і віддаленому від центра рівні. Причому центральна влада має відігравати субсидіарну (допоміжну), а не субординативну (підпорядковуючу) роль. Тобто принцип субсидіарності – це принцип децентралізації з позиції центральної влади. Послідовно впроваджений, цей принцип може доволі ефективно працювати» [16, с. 38]. З цієї тезою можна погодитись лише частково – адже принцип субсидіарності вже «працює».

Слід резюмувати, що закріплення у законодавстві не має бути «буквальним» – хоча, словосполучення «принцип субсидіарності» вже отримав і своє «буквальне» закріплення. Але й до того, як це відбулося у нормативно-правових актах муніципального спрямування, принцип субсидіарності вже де факто застосовувався у муніципальному законодавстві України (дивись вище зміст цього принципу).

Я.С. Богів підкреслив, що «положення щодо необхідності забезпечення принципу субсидіарності місцевого самоврядування в процесі децентралізації через: 1) чіткі конституційні формулювання в питаннях місцевого значення; 2) *розподіл компетенцій різних рівнів місцевого самоврядування безпосередньо в тексті Основного закону (курсив наш. – В.Б.)*; 3) фіксацію функцій та повноважень територіальної громади, які забезпечують фінансову і майнову автономію місцевого самоврядування» [17, с. 7]. Варто зауважити, що нормативні положення про такий розподіл повноважень наявні у кожній країні. Але, від того, як саме цей розподіл відбувається, залежить те, чи принцип субсидіарності реалізовано повною мірою.

Висновок. Який би не застосовувався підхід до аналізу змісту поняття принципу субсидіарності при визначенні векторів його дослідження, принцип субсидіарності фактично є одним з найважливіших принципів, коли йдеться про перспективи подальшого удосконалення системи захисту прав людини в Україні. Це особливо яскраво проявляється у теперішній ситуації. А тому, хотілося б привернути увагу до дослідження його потенціалу не тільки фахівців з муніципального права, але й фахівців з конституційного права.

Динаміка повноважень від центральних органів влади до місцевих супроводжується динамікою коштів на забезпечення реалізації цих повноважень. Ця динаміка в Україні важлива не сама по собі, а у контексті забезпечення прав і свобод людини і громадянина – місцеві органи публічної влади зможуть робити це більш ефективно. Таким чином, ситуація з реалізацією прав

і свобод людини і громадянина може істотно покращитись, особливо коли йдеться про соціальні та культурні права.

Резюмуючи, зазначимо: принцип субсидіарності варто уважати не лише одним з принципів сучасного українського конституціоналізму, але й однією з його цінностей. Він є важливим елементом аксіологічного підґрунтя подальшої розбудови та удосконалення системи захисту прав людини в Україні. У цьому полягають перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі.

Література:

1. Баймуратов М. О. Локальна система захисту прав людини в Україні: сутність та становлення. *Юридична освіта і правова держава : зб. наук. праць*. Одеса, 1997. С. 96–101.
2. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: монографія / відп. ред. М. О. Баймуратов. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.
3. Русанова С. Ю. Муніципальні права членів територіальної громади: поняття та класифікація. *Форум права*. 2009. № 2. С. 369–374.
4. Баймуратов М. О. Муніципальна влада в системі публічної влади в Україні в умовах муніципальної реформи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2018. № 1. С. 41–44.
5. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135–138.
6. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24–27.
7. Мішина Н. В. Формування бюджетів муніципальних органів (на матеріалах країн – членів Ради Європи). *Юридичний вісник*. 2022. № 3. С. 154–160.
8. Мішина Н. В. Адміністративно-правові проблеми державного контролю. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2021. Т. 28. С. 160–165.
9. Кофман Б. Я. Муніципальні права людини (особистості) як фактор вдосконалення конституційно-правового статусу людини і громадянина. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 64–71.
10. Данилюк І. В. Етимологія та сутнісні характеристики принципу субсидіарності. *Грані*. 2017. Т. 20. № 7. С. 130–135.
11. Квітка С. А. Принцип субсидіарності та процеси децентралізації в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 4. С. 28–35.
12. Панчишин Р. І. Конституювання реформи децентралізації: проблемні питання та шляхи вирішення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. 2019. Т. 1. Вип. 55. С. 91–93.
13. Гладій В. Принцип субсидіарності як умова модернізації системи місцевого самоврядування сучасної України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Sv. 2 Vyd. 6. С. 101–108.
14. Грубась В. В. Реалізація принципу субсидіарності в процесі децентралізації. *Грані*. 2016. № 1. С. 17–23.
15. Наливайко Л.Р., Ковбаса Ю.В. Принцип субсидіарності як один із головних принципів діяльності органів місцевого самоврядування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 6. Т. 1. С. 28–31.
16. Мошак О. В. Правовий зміст принципу субсидіарності в умовах євроінтеграції України. *Lex portus*. 2017. № 3. С. 35–48.
17. Богів Я. С. Народний суверенітет та механізм його реалізації публічною владою: теоретико-правовий аспект : автореф. дис... д-ра юрид.наук 12.00.01 Львів, 2020. 40 с.

Barvinenko V. The role of the principle of subsidiarity in the protection of human rights in Ukraine

Summary. In the science of constitutional law, it is more and more often underlined, that the system of human rights protection in Ukraine needs constant improvement. One of the not the most obvious, but important areas of development of this system is its localization. Localization can be carried out within the framework of the current stage of municipal reform in two directions: formation and expansion of the list of municipal human rights and further involvement of local self-government bodies in the protection of human rights. The first direction is already being implemented, and its deepening and intensification are possible if it is combined with the second direction.

Such involvement in the process of public power decentralization reform may occur in the further implementation of the principle of subsidiarity. In the Ukrainian legal literature, it is currently worth stating a dual approach to the analysis of the content of the concept of the principle of subsidiarity when determining the vectors of its research. The first vector is European. Within this vector, the principle of subsidiarity in Ukrainian legal science was studied mainly by specialists in EU law. The second vector is the analysis of the implementation of the principle of subsidiarity at the national level. The author argues that the principle of subsidiarity, when it comes to the national level, should hardly be artificially limited only to issues of decentralization of public power.

No matter what approach is used to analyze the content of the concept of the principle of subsidiarity when determining the vectors of its research, the principle of subsidiarity is actually one of the most important principles when it comes to the prospects for further improvement of the human rights protection system in Ukraine. This is especially evident in the current situation. Prospects for further creative exploration can be seen in the study of its potential not only by specialists in municipal law, but also by specialists in constitutional law.

Key words: democracy, principle of subsidiarity, local self-government, human rights, protection of human rights, constitutional axiology.

*Глоба Д. М.,**адвокат,**здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з права
Національного авіаційного університету**Ємельяненко К. О.,**кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В ГРОМАДАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті проаналізовано правові основи формування та діяльності сил територіальної оборони в громадах та населених пунктах під час воєнного стану в Україні. Авторами звертається увага на правовий статус добровольчих формувань територіальних громад та сил територіальної оборони, їх підпорядкування, формування та виконання завдань. Дана публікація висвітлює також роль територіальної оборони в громадах як елементу системи національного спротиву, місця Сил територіальної оборони в структурі Збройних Сил України, визначення системи управління територіальною обороною – безпосереднього військового керівництва, політичного та адміністративного керівництва, регіонального органу військового управління в межах військово-сухопутної зони, керівництва у межах зони територіальної оборони та в межах району територіальної оборони. Авторами статті розкрито питання формування та комплектування воєнізованих добровольчих формувань територіальних громад сіл, селищ та міст, налагодження взаємозв'язків між суб'єктами і об'єктами підготовки таких добровольчих формувань, координації їх дій та створення умов для якісної підготовки добровольчих формувань, підготовки і проведення спланованих заходів в громадах під час воєнного стану. Також в статті приділена увага ефективності діяльності самоорганізованих формувань територіальної оборони під час воєнного стану в громадах міст, сіл та селищ, зокрема щодо нормативного регулювання надання права на отримання та використання вогнепальної зброї громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, та виявили намір взяти участь у захисті України під час воєнного стану. Авторами звертається до законодавчого визначення понять «територіальна оборона», «Сили територіальної оборони», «добровольче формування територіальної громади», що складають систему та структуру управління територіальною обороною.

Ключові слова: територіальна оборона, національний спротив, сили територіальної оборони, воєнний стан, територіальна громада.

Постановка проблеми. У зв'язку з політичною напруженістю у визначенні зовнішніх векторів розвитку на північно-східних та південно-східних кордонах України, через штучним чином створені громадські протиріччя, час від часу в суспільстві гостро актуалізувалися питання стратегії безпеки

і оборони України. Дані питання особливо гостро відчувалися в українському суспільстві протягом останнього десятиріччя, зокрема від часу зміни політичної кон'юнктури в елементах форми державного устрою України до прямого військового вторгнення Російської Федерації – спочатку на три транскордонні регіони України разом з півостровом Крим в 2014 році та до повномасштабного вторгнення в 2022 році і по даний час. Означені події в свою чергу визначили місце, роль і становлення Сил територіальної оборони Збройних сил України в системі національної безпеки України. Адже саме сили територіальної оборони практично сформувались з небайдужих активних громадян в кожному населеному пункті та самоорганізувались у боєздатні частини для можливості надати гідну відсіч регулярній армії держави-загарбника, увійшовши згодом до структури Збройних сил України.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження проблематики формування та діяльності територіальної оборони в громадах України досліджувалися в багатьох аспектах як вченими-адміністративістами, фахівцями публічної адміністрації, так і представниками військової науки, серед яких найвідоміші: В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Ю.П. Битяк, М.М. Гаращук, Т.О. Коломосць, А.Т. Комзюк, С.М. Алфімова, В.М. Буренко, А.Г. Лобко, В.В. Сокурєнко, М.М. Лобко, С.Ф. Вакулова, В.М. Ляпунов, В. С. Фролов, І.С. Романченко, С.А. Буткевич, А.А. Сапожніков та інші. Однак незважаючи на досить значну кількість праць, присвячених проблематиці даної статті, низка питань щодо формування та діяльності Сил територіальної оборони в громадах України ще залишається відкритою та потребує подальших наукових пошуків.

Формування мети статті. Метою даної статті є дослідження формування та діяльності Сил територіальної оборони в громадах України під час воєнного стану. Стаття покликана проаналізувати нормативно-правове забезпечення Сил територіальної оборони на територіях громад під час воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сучасні Сили територіальної оборони України формувались на основі міжнародного досвіду зарубіжних країн, основним завданням яких був захист батьківщини. В даному аспекті сили територіальної оборони розглядалися як прикордонні формування сил громадської безпеки, які є збройними правоохоронними органами, розміщеними державою у прикордонних та прибережних населених

пунктах, районах, громадах або в портах. Такі формування беруть на себе зобов'язання захищати національний суверенітет та виконують різні завдання з підтримки стабільності, боротьби зі злочинами, проведення надзвичайних рятувальних операцій і забезпечення безпеки в прикордонних районах; спрямовують свою діяльність на захист і придушення сепаратистської, диверсійної, насильницької та терористичної діяльності з боку «третіх сил» або ворожих осіб [1, с. 101].

Утворення територіальної оборони України за своїм суб'єктивним формуванням мало на меті запобігання та протидію зовнішнім воєнним загрозам для кожної територіальної громади України. Відповідно до частини першої статті 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Особлива потреба у силах територіальної оборони була відчутною в українському суспільстві під час військово-політичних подій весни 2014 року, а саме – збройної агресії проти України, в результаті якої частини території України було окуповано військами Російської Федерації. В зв'язку з означеними подіями в Україні швидко визрів суспільний запит на формування та самоорганізацію масового добровольчого військового руху шляхом утворення батальйонів територіальної оборони в громадах та регіонах України, що в тих умовах набуло особливого значення для забезпечення обороноздатності держави. Право громадян України на створення громадських організацій для сприяння зміцненню оборони держави закріплено ч. 7 статті 17 Закону України «Про оборону України» [2], хоча на самі громади, зокрема на їх виконавчі комітети (виконавчий орган), при цьому також покладено досить широкий спектр повноважень у галузі оборонної роботи, що закріплено статтею 15 Закону. Щодо територіальної оборони України, то статтею 18 Закону зазначено, що вона організовується та здійснюється відповідно до Закону України «Про основи національного спротиву» [3] з урахуванням особливостей, визначених законодавством про оборону, мобілізацію та правовий режим воєнного стану. Правове регулювання територіальної оборони також забезпечувалось Положенням про територіальну оборону України, затвердженого Указом Президента України від 02.09.2013 року № 471/2013 [4]. Слід зауважити, що означені вище військово-політичні події спонукали законодавця ще в 2015 році до розроблення спеціального проекту закону про територіальну оборону України [5], однак який не знайшов підтримки серед більшості парламентарів та був знятий з розгляду.

Система територіальної оборони України формувалась як складова системи оборони, що містить в собі обов'язкову ознаку територіальності і яка своїми адміністративними межами закріплена за певною територіальною громадою чи територією певного населеного пункту. Законом України «Про основи національного спротиву» [6] надано досить чіткі визначення поняттям територіальної оборони та сил територіальної оборони, що є складовими елементами національного спротиву. Слід зауважити, що даний Закон було прийнято заздалегідь до початку збройної агресії проти України, однак в ньому враховано міжнародний досвід формування та діяльності територіальної оборони зарубіжних країн. Національним спротивом, як зазначено п. 8 частини першої, статті 1 Закону, є комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою

сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України. Територіальна оборона визначена як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій. Законодавцем виокремлено територіальну оборону як складову національного спротиву, тобто може діяти як військова, цивільна та військово-цивільна (військово-цивільна складова частина територіальної оборони включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони). Сили територіальної оборони є окремим родом сил Збройних Сил України, на який покладається організація, підготовка та виконання завдань територіальної оборони та має свою систему управління. Безпосереднє керівництво територіальною обороною здійснюється:

- на всій території України – Головнокомандувачем Збройних Сил України через Командувача Сил територіальної оборони Збройних Сил України;

- у межах військово-сухопутної зони – керівником регіонального органу військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України через регіональний орган військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України (тобто через регіональні управління територіальної оборони);

- у межах зони територіальної оборони – керівником зони територіальної оборони через штаб зони територіальної оборони (тобто керівником місцевої обласної державної адміністрації (або міської державної адміністрації));

- у межах району територіальної оборони – керівником району територіальної оборони через штаб району територіальної оборони (тобто головою районної державної адміністрації, військово-цивільної адміністрації, військової адміністрації в разі її утворення).

У зонах та районах територіальної оборони створюються окремі бригади сил територіальної оборони та батальйони сил територіальної оборони, а також створюються і добровольчі формування територіальних громад, що також передбачено Законом «Про основи національного спротиву».

Складовими частинами територіальної оборони є:

- військова (органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони);

- цивільна (державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони);

- військово-цивільна (штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад).

Комплектування військових частин Сил територіальної оборони здійснюється: військовослужбовцями за контрактом; за призовом особами офіцерського складу; територіальним резервом (резервісти, тобто особи які проходять військову службу у резерві Збройних сил України, інших військових

формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період).

Щодо утворення, комплектування, функціонування, підстави та порядок розформування добровольчих формувань територіальних громад визначаються Положенням про добровольчі формування територіальних громад (Положення) [7]. Комплектування добровольчих формувань територіальних громад здійснюється на добровільній основі цивільними особами – в основному жителями громад і територій. Діяльність добровольчих формувань територіальних громад здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України за територіальним принципом. Слід відзначити, що на громадян, які зараховані до складу добровольчих формувань територіальних громад, під час участі та виконання завдань територіальної оборони поширюється дія статутів Збройних Сил України. Членство в добровольчому формуванні не звільняє від обов'язку проходження строкової військової служби або військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом осіб із числа резервистів в особливий період. Під час мобілізації добровольці територіальної оборони, які за станом здоров'я придатні до військової служби у воєнний час та мають військово-облікову спеціальність, за потреби призиваються для комплектування військових частин сил територіальної оборони Збройних Сил України та інших складових елементів сил оборони за територіальним принципом. Тобто, як визначено Положенням, добровольче формування територіальної громади – це воєнізований підрозділ сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони в межах території відповідної територіальної громади. Законом також передбачена можливість для територіальної громади утворювати в межах території відповідальності декілька добровольчих формувань.

Одночасно з Положенням про добровольчі формування територіальних громад набрав чинності Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони (Порядок) [8]. Таким чином, Порядок вже безпосередньо визначив організацію підготовки добровольчих формувань територіальних громад, налагодження взаємозв'язків між суб'єктами і об'єктами підготовки добровольчих формувань, координації їх дій та створення умов для якісного формування підготовки добровольчих формувань, підготовки і проведення спланованих заходів. Зокрема, підготовка добровольчих формувань має організовуватися та проводитися з урахуванням воєнно-стратегічної та воєнно-політичної обстановки на території України та поза її межами відповідно до каталогу завдань за стандартами та програмами підготовки добровольчих формувань, що розробляються Командуванням Сил територіальної оборони Збройних Сил та затверджуються Генеральним штабом Збройних Сил. І серед суб'єктів підготовки добровольчих формувань, крім Міноборони, центральних і місцевих органів влади, Урядом визначено і органи місцевого самоврядування, а саме – районні та обласні ради і громади – сільські, селищні, міські ради.

Крім того, надважливим для ефективної діяльності самоорганізованих формувань територіальної оборони під час воєнного стану в громадах міст, сіл та селищ виникла гостра потреба у нормативному врегулюванні надання права на отримання вогнепальної зброї громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, та виявили намір взяти участь у захисті держави. Так, на вимогу часу та констатації факту збройної агресії Російської Федерації проти суверенітету України, зважаючи на прагнення цивільних осіб до активної участі у національному спротиві законодавцем досить швидко було прийнято Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» [9]. Даним Законом було передбачено, що означені вище особи можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та право на отримання вогнепальної зброї та боєприпасів до неї; передбачено застосування цивільними особами вогнепальної зброї, отриманої відповідно до цього Закону, здійснюється аналогічно застосуванню зброї військовослужбовцями під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України; цивільні особи не нестимуть відповідальності за застосування отриманої вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України. Також Законом передбачено, що цивільні особи зобов'язані повернути отриману ними вогнепальну зброю до органів Національної поліції України протягом 10 днів після закінчення дії воєнного стану в Україні та встановлено кримінальну відповідальність за порушення такої вимоги. Слід зазначити, що відповідно до ст. 3 Закону «Про Збройні Сили України» [10]. Сили територіальної оборони входять до загальної структури Збройних сил України як окремі роди сил Збройних Сил України, зокрема таких як Сили спеціальних операцій, Сили логістики, Сили підтримки та Медичні сили. Відповідно до Закону командувачі окремих родів сил Збройних Сил України підпорядковуються Головнокомандувачу Збройних Сил України та відповідають за розвиток підпорядкованих їм сил; формування, організація підготовки підпорядкованих сил та забезпечення їх озброєнням, військовою технікою, іншими матеріально-технічними засобами командувачі видів, окремих родів сил Збройних Сил України розробляють відповідні військові нормативні документи.

Майже усі територіальні громади заздалегідь до військового вторгнення держави-агресора на територію України сформували загони територіальної оборони на місцях та навіть програмно забезпечили їх відповідною матеріально-технічною підтримкою [11]. Тим не менш, на наше переконання, слід враховувати і слушні ініціативи фахівців вітчизняної воєнної науки. Наприклад, П.П. Скиба [777, с.6] дійшов висновку про необхідність більш ретельного вивчення проблем територіальної оборони та пошуку ефективних шляхів їх розв'язання, що актуальне особливо в контексті деокупації та реінтеграції окупованих державою-агресором територій України. Зокрема, підкреслюючи думку дослідника, територіальну оборону необхідно організувати і вести за єдиним замислом одночасно на всій території України, у тому числі і на місцевостях, які тимчасово зайняті супротивником у період воєнного стану, під час війни (збройного конфлікту).

Висновки. На сьогодні, під час дії воєнного стану в Україні, Сили територіальної оборони Збройних сил України є однією з основних складових життєдіяльності громад під час воєнного

стану в Україні, що здатні надати рішучу відсіч ворогу-загарбнику та здійснювати оборонну діяльність на місцевому рівні, стали дієвим елементом системи національного спротиву. Заздалегідь унормований правовий статус добровольчих формувань територіальних громад дозволив у максимально короткі строки сформувати з активних та рішуче налаштованих громадян організувати заходи оборонного укріплення на місцях в територіальних громадах, тим самим утворити загальнодержавну систему заходів забезпечення оборони в кожному органі місцевого самоврядування та населених пунктах України. Сили територіальної оборони Збройних Сил України стали окремим родом сил Збройних Сил України та дієвим складовим елементом національного спротиву. З підвищенням ролі територіальної оборони через глобальні виклики та загрози воєнного характеру, з якими стикнулося українське суспільство, вивчення та дослідження заходів з обороноздатності місцевими органами влади залишається актуальним та затребуваним на майбутнє.

Література:

1. С. Янюк. Досвід зарубіжних країн у застосуванні механізмів державного регулювання територіальної оборони. Державне управління та місцеве самоврядування. 2019. Випуск 4(43). С. 97–106.
2. Про оборону України : Закон України 06.12.1991. № 1932-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 16.11.2022).
3. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 16.11.2022).
4. Положення про територіальну оборону України : Указ Президента України від 02.09.2013 № 471/2013. URL: (дата звернення: 16.11.2022).
5. Про територіальну оборону України : проект закону України від 17.07.2015 № 2411а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56121 (дата звернення: 16.11.2022).
6. Про основи національного спротиву: Закон України 16.07.2021 № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 16.11.2022).
7. Положення про добровольчі формування територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів № 1449 від 29.12.2021. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2022).
8. Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: Постанова Кабінету Міністрів України № 1447 від 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.11.2022).
9. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 №2114-IX. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>
10. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 №1934-XII. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (Дата звернення: 16.11.2022).
11. Про Програму з формування та забезпечення загонів територіальної оборони матеріально – технічними засобами на

2021–2025 роки : рішення Бериславської міської ради, Бериславського району, Херсонської області від 28.05.2021 №233. URL: <https://berislav-mr.gov.ua/wp-content/uploads/doc/rishennja/VIII%202021-2025%D10%80..docx> (дата звернення: 16.11.2022) ; Про затвердження Програми забезпечення заходів з підготовки територіальної оборони Підгородненської територіальної громади на 2022-2025 роки : рішення Підгородненської міської територіальної громади, Дніпровського району, Дніпропетровської області від 21.02.2022. URL: <https://pidgorodne.otg.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennya-programi-zabezpechennya-zahodiv-z-pidgotovki-teritorialnoyi-oboroni-pidgorodnenskoyi-teritorialnoyi-gromadi-na-2022-2025-roki>

12. Територіальна оборона як резерв посилення спроможності сил оборони. М. М. Лобко, Ф. В. Саганюк, О. В. Устименко. *Науковий часопис Академії національної безпеки*. 2018. № 1. С. 49–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nivanb_2018_1_7

Globa D., Yemelianenko K. The formation and activity of territorial defense forces in Ukrainian communities during martial law

Summary. The article analyzes the legal basis of formation and activity of territorial defense forces in communities and settlements during the martial law in Ukraine. The authors draw attention to the legal status of voluntary formations of territorial communities and territorial defense forces, their subordination, formation and performance of tasks. This publication also highlights the role of territorial defense in communities as an element of the national resistance system, the place of the Territorial Defense Forces in the structure of the Armed Forces of Ukraine, the definition of the territorial defense management system – direct military leadership, political and administrative leadership, a regional military management body within the military land zone, leadership within the territorial defense zone and within the territorial defense district. The authors of the article revealed the issue of formation and staffing of military volunteer formations of territorial communities of villages, towns and cities, establishment of relationships between subjects and objects of training of such voluntary formations, coordination of their actions and creation of conditions for high-quality training of voluntary formations, preparation and conducting planned events in communities during martial law. The article also pays attention to the effectiveness of self-organized formations of territorial defense during martial law in the communities of cities, villages and towns, in particular, regarding the normative regulation of granting the right to obtain and use firearms by citizens of Ukraine, foreign citizens and stateless persons who are legally staying on the territory of Ukraine, and expressed their intention to participate in the defense of Ukraine during martial law. The authors refer to the legislative definition of the terms “Territorial defence”, “Territorial Defence Forces”, “Voluntary formation of a territorial community”, which make up the system and structure of territorial defense management.

Key words: territorial defense, national resistance, territorial defense forces, martial law, territorial communities.

*Завальнюк І. В.,**кандидат юридичних наук,**суддя**Одеського окружного адміністративного суду*

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДУ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД

Анотація. У статті здійснено конституційно-правове дослідження компетентності суду як організаційного змістового компонента конституційного права на справедливий суд. Визначено, що правова система, заснована на верховенстві права, що є базисом конституційного права на справедливий суд, потребує сильних незалежних суддів, готових рішуче і відповідно до Закону вирішувати найрізноманітніші юридичні колізії. Аргументовано, що професійна компетентність включає в себе ключові, базові та спеціальні компетенції. Ключові компетенції необхідні для будь-якої професійної діяльності, вони пов'язані з успіхом особистості в швидко мінливому світі. Виділено складові компетентності судді: система знань про діяльність (когнітивний компонент); оволодіння стратегіями (поведінковий компонент); засвоєння досвіду творчої діяльності (креативний компонент); формування ціннісно-емоційних відносин в процесі професійної діяльності (емоційно-вольовий компонент). Наголошено, що досягнення кінцевого результату – певного рівня сформованості професійної компетенції – можливе при формуванні її компонентів у наступній послідовності: мотиваційно-ціннісне та емоційно-оціночне відношення спеціаліста до професійної діяльності; теоретична готовність судді до професійної діяльності; технологічна готовність судді до професійної діяльності; результативна готовність судді до професійної діяльності. Обґрунтовано, що технологічну готовність суддів до професійної діяльності складають діяльнісні стратегії (вміння), так як саме вони є об'єктами цілеспрямованого розвитку в процесі формування професійної компетенції. Визначено, що діяльнісні стратегії включають в себе: інформаційні стратегії; аналітичні стратегії; стратегії інформаційного співробітництва; пошук опор; стратегії організації та проведення професійної діяльності; ресурсні стратегії. Аналіз проблеми дозволив виділити п'ять груп професійних умінь у професійній діяльності суддів: вміння організувати свою роботу (організаційні); вміння і знання, пов'язані із здійсненням діяльності (пошукові); вміння працювати з інформацією, текстом (інформаційні); вміння оформити і представити результат своєї роботи; вміння, пов'язані з аналізом своєї діяльності та з оціночною діяльністю (оціночні). Визначено критерії професійних умінь суддів: практична готовність до здійснення професійної діяльності; вмотивованість професійної діяльності; прояв креативності в професійній діяльності. На підставі виділених критеріїв можливе визначення рівня розвитку професійної компетентності суддів: вихідний, початковий, продуктивний, креативний. Наголошено, що ще одним аспектом компетентності суддів крім професійної є комунікативна компетентність.

Ключові слова: конституційне право, право на справедливий суд, справедливий судовий розгляд, правосуддя, вер-

ховенство права, компетентність суду, компетенції суддів, професійна компетентність, комунікативна компетентність.

Постановка проблеми. Справедливість є засобом забезпечення соціальної цінності норм права. Не маючи в основі правових норм ідеї справедливості, яка виступає в якості критерію порівнянності поведінки людей, правове регулювання є вкрай важким. Однак з іншого боку в класовому суспільстві неможливою є реалізація пануючого ідеалу справедливості без правового регулювання, і це історичний факт. Якщо держава через створені нею установи не забезпечує справжнього захисту прав, і свобод, то вони, як свідчить історичний досвід, перетворюються на нездійсненну обіцянку, декларацію про наміри. Ця очевидна обставина змушує багато країн, що дотримуються демократичних принципів і засад, звертати пильну увагу на матеріальні, інституційні, процесуальні та інші гарантії конституційно-правового характеру щодо реалізації національних, а також міжнародних правових установок. У цьому аспекті першорядна роль відводиться праву на справедливий суд, що відноситься до першого покоління прав, та яке закріплено відразу декількома базовими міжнародними юридичними документами, що підкреслює його як основне і невідчужуване. Право на справедливий суд є дієвою гарантією забезпечення захисту ти прав і свобод людини в Європейському суді з прав людини. Широке застосування даного права обумовлено його закріпленням у Європейській конвенції Про захист прав людини та основних свобод. Забезпечення реалізації права на справедливий суд одночасно є гарантією захисту будь-якого іншого права. Кожна держава, яка взяла на себе зобов'язання за міжнародними договорами забезпечувати для своїх громадян право на справедливий суд розгляд, має не лише конституційний обов'язок закріпити і гарантувати це право в законодавстві, а й усунути всі перешкоди на шляху його реалізації. Порушення права на справедливий суд найчастіше ставали предметом розгляду Європейського суду з прав людини, а отже, проблема реалізації даної міжнародно-правової норми існує для багатьох держав. Міжнародні механізми судового захисту здатні ефективно діяти лише як доповнення до внутрішньодержавної системи права, а тому дуже важливо забезпечити здійснення справедливого правосуддя в національних судових органах конституційно-правовим чином. Усе вищезазначене і зумовило вибір теми цього дослідження.

Метою статті є конституційно-правове дослідження феномену компетентності суду як організаційного змістового компонента права на справедливий суд.

Аналіз наукових публікацій. До дослідження категорії справедливості правосуддя та права на справедливий суд у своїх роботах зверталися такі науковці як: О. Белінська, С. Бондарчук, Ш. Гасс, Н. Грень, В. Городовенко, О. Гришук, С. Демченко, О. Дзюбань, І. Жаровська, О. Зайчук, В. Землянська, І. Ізарова, В. Комаров, В. Литвин, С. Лунін, А. Олійник, М. Погорецький, С. Прилуцький, О. Прокопенко, П. Рабінович, Н. Сакара, В. Тацій, Т. Цувіна, С. Шевчук та інші.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні, в період становлення правової держави, обов'язок суддів полягає в тому, щоб, ґрунтуючись на своїх глибоких знаннях і професіоналізмі, потрібним чином застосовувати закон, особливо в області захисту особистості. Правова система, заснована на верховенстві права, що є базисом конституційного права на справедливий суд, потребує сильних незалежних суддів, готових рішуче і відповідно до Закону вирішувати найрізноманітніші юридичні колізії.

Сучасне право не конкретизує питання про те, з яких саме осіб має формуватися суддівський корпус. Однак якщо підсумувати загальну думку про критерії відбору представників судової системи, можна відзначити, що такі особи повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права. Тобто, незалежно від способу відбору працівників суду і особисто суддів, їх професійний рівень і моральні якості повинні слугувати єдиним критерієм відбору.

Особи, «відібрані» для здійснення судочинства, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також підготовку і кваліфікацію [7].

Цілком очевидно, що рівень підготовки контролюється не тільки наявністю диплома про вищу юридичну освіту, а задачею претендентами спеціального іспиту. Крім спеціальних знань для нас особливо важливим в цьому питанні є професійний обов'язок кожного із зазначених суб'єктів права на справедливий суд.

Засади компетентності суддів закладаються у Конституції України, згідно із ст. 127 якої: «на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою» [8].

Сьогодні виділяються і досліджуються такі складові компетентності судді: система знань про діяльність (когнітивний компонент); оволодіння професійними стратегіями (поведінковий компонент); засвоєння досвіду творчої діяльності (креативний компонент); формування ціннісно-емоційних відносин у процесі професійної діяльності (емоційно-вольовий компонент) [5]. Безумовно зазначена категорія являється міждисциплінарною, але слід визнати, що все таки основна її змістовна частина лежить в полі конституційного права.

У вітчизняній науці в даний час можна виділити три основних підходи до дослідження феномена компетентності. З точки зору діяльнісного підходу компетентність включає знання, вміння, навички, а також способи виконання професійної діяльності на високому рівні кваліфікації відповідно до конкретних умов, в інтересах задоволення певних потреб. Так, Е. Катаєва визначає компетентність як: «доскональне знання своєї справи, сутності виконуваної роботи, складних зв'язків

явищ і процесів, можливих способів і засобів досягнення намічених цілей» [6].

З точки зору особистісно-діяльнісного підходу компетентність може бути описана через співвідношення стану особистісної сфери людини і визначена як інтегративна якість особистості, яка опосередковує діяльність і спрямована на підвищення її ефективності. Наприклад, В. Ротань розглядає компетентність як поєднання психічних якостей, як психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, як володіння людиною здатністю і вмінням виконувати певні трудові функції [12].

Акмеологічний підхід дозволяє інтегрувати принципи і діяльнісного, і особистісно-діяльнісного підходів, тому в акмеологічних дослідженнях компетентність розглядається як елемент більш складних систем і аналізується з урахуванням тих закономірностей, умов і факторів, які забезпечують вищий рівень в будь-якій області діяльності зрілих людей.

Так, Д. Шпенюв трактує компетентність як одну зі сторін професіоналізму, що відображає ступінь відповідності людини вимогам професії. Компетентність, на думку автора, включає володіння знаннями, що дозволяють судити про що-небудь, висловлювати вагому авторитетну думку, як поєднання психічних якостей, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, як здатність виконувати визначені трудові функції [14].

О. Матієнко, узагальнюючи різні підходи до поняття «компетентність», включає до неї низку ознак:

- володіння специфічними здібностями, що включають в себе особистісні психологічні риси і характеристики поведінки, значущі (важливі) для конкретної діяльності;
- здатність отримувати високі результати в певній діяльності;
- наявність не тільки знань, а й умінь застосовувати ці знання на практиці;
- підвищуваність компетентності в процесі навчання і практики;
- багатокомпонентність психологічної компетентності, що зумовлює найвищу успішність в тій чи іншій професійній області [11].

А. Званчук аналізує компетентність як один з факторів, що впливають на продуктивність діяльності [4]. Компетентність, на думку науковця, пов'язана з наявними професійними знаннями, з професійною ерудицією.

В. Мартинюк розуміє компетентність як сукупність системи знань, умінь, навичок, яка сприяє пошуку продуктивного алгоритму професійної діяльності [10].

У будь-якому випадку, розглядаючи компетентність як чинник ефективності професійної діяльності або як характеристику професіоналізму, дослідники говорять про неї як про компетентність професійну.

Сьогодні в акмеологічних дослідженнях формується новий погляд на професійну компетентність, яка починає сприйматися не тільки як когнітивний компонент професіоналізму, тобто не тільки як його інформаційна складова. Професійну компетентність сучасні акмеологи визначають через поняття «здатність», «готовність», «особистісна якість». Тим самим в зміст професійної компетентності включаються не тільки знання, а й вміння, навички, особистісні професійно значущі якості. При цьому, як показують останні акмеологічні дослідження, знання, вміння, навички та особистісні якості, що включаються в зміст професійної компетентності, перетворюються в так звані компетенції [13].

Професійна компетентність включає в себе ключові, базові та спеціальні компетенції [12].

Ключові компетенції необхідні для будь-якої професійної діяльності, вони пов'язані з успіхом особистості в швидко мінливому світі. Сьогодні ключові компетентності набувають особливої значущості. Вони проявляються, перш за все, в здатності вирішувати професійні завдання на основі використання інформації, комунікації, в соціально-правових засадах поведінки особистості в громадянському суспільстві.

Базові компетенції відображають специфіку певної професійної діяльності (педагогічної, медичної, інженерної тощо). Для професійної діяльності суддів базовими вважаються компетенції, що застосовуються для «побудови» професійної діяльності в контексті вимог до системи судової діяльності на певному етапі розвитку суспільства.

Спеціальні компетенції відображають специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності. Спеціальні компетентності можна розглядати як реалізацію ключових і базових завдань в конкретній області професійної діяльності.

З цієї точки зору розглянемо компетентність як одну з базових характеристик судді. Виділяються наступні складові компетентності судді:

- система знань про професійну діяльність (когнітивний компонент);

- оволодіння стратегіями (поведінковий компонент);

- засвоєння досвіду творчої діяльності (креативний компонент);

- формування ціннісно-емоційних відносин в процесі професійної діяльності (емоційно-вольовий компонент) [9].

Досягнення кінцевого результату – певного рівня сформованості професійної компетенції – можливе при формуванні її компонентів у наступній послідовності:

- мотиваційно-ціннісне та емоційно-оціночне відношення спеціаліста до професійної діяльності;

- теоретична готовність судді до професійної діяльності;

- технологічна готовність судді до професійної діяльності;

- результативна готовність судді до професійної діяльності.

Зупинимось на основних компонентах професійної компетенції детальніше. Мотиваційна готовність виступає у формі психічного, активно діючого стану особистості і як складна якість, є свого роду системою інтегративних властивостей особистості [5].

У логіці професійної творчості особливе значення слід надавати наступним якостям особистості юриста:

- наукове юридичне мислення;

- здатність до формулювання ідей і концепцій;

- високий рівень професійної майстерності;

- визначена професійна сміливість, здатність до ризику;

- боротьба з трафаретами, штампами;

- розвинене професійне чуття, засноване на юридичному і психологічному баченні проблеми;

- потреба в професійному самовихованні, критичному аналізі та розумному використанні нового досвіду, застосуванні наукових розробок у своїй діяльності [1].

Теоретична готовність суддів до професійної діяльності передбачає знання методології, класифікації умінь і навичок, основних форм і методів формування компетенції, а також використання сучасного довідково-бібліографічного апарату, комп'ютерної бази даних.

Технологічну готовність суддів до професійної діяльності складають діяльнісні стратегії (вміння), так як саме вони є об'єктами цілеспрямованого розвитку в процесі формування професійної компетенції. Діяльнісні стратегії включають в себе:

- інформаційні стратегії;

- аналітичні стратегії;

- стратегії інформаційного співробітництва;

- пошук опор;

- стратегії організації та проведення професійної діяльності;

- ресурсні стратегії.

Результативна готовність суддів як компонент професійної компетенції включає в себе:

- усвідомлення ролі професійної діяльності в професійному процесі;

- контроль і регулювання виконуваної професійної роботи;

- аналіз та самоаналіз ходу професійної роботи;

- оцінювання проміжних і кінцевих результатів професійної роботи;

- виступ з результатами роботи;

- рефлексивну оцінку результатів своєї діяльності.

Аналіз проблеми дозволив виділити п'ять груп професійних умінь у професійній діяльності суддів:

- вміння організувати свою роботу (організаційні);

- вміння і знання, пов'язані із здійсненням діяльності (пошукові);

- вміння працювати з інформацією, текстом (інформаційні);

- вміння оформити і представити результат своєї роботи;

- вміння, пов'язані з аналізом своєї діяльності та з оціночною діяльністю (оціночні).

Професійні вміння визначаються як інтелектуальні і практичні вміння, пов'язані із самостійним вибором і застосуванням заходів і методів, що відповідають етапам професійної діяльності.

Оцінити сформованість професійних умінь суддів дозволяють виявлені нами на підставі аналізу відповідної літератури [2; 12] критерії:

1. Практична готовність до здійснення професійної діяльності проявляється в тому, що фахівець самостійно намічає кроки роботи, застосовує різні методи, оформляє і представляє результат (продукт) своєї роботи.

2. Вмотивованість професійної діяльності розглядається нами як прагнення пізнавати нове, здійснювати певні дії для пошуку цікавих знань, брати участь у допомозі суспільству. Критерій проглядається в динаміці мотивів, що пов'язані з веденням професійної діяльності: від вузьких соціальних мотивів (домогтися результату) до широких пізнавальних (бажання винайти нові знання, навчитися способам ефективної допомоги суспільству).

3. Прояв креативності в професійній діяльності враховувався у підходах до етапів роботи, визначенні її головних завдань, в продуктивності при знаходженні рішень проблем, підходах до вибору шляхів здійснення діяльності, створення нового продукту, оформлення і представлення результатів, вміння з різних сторін і позицій бачити предмет професійної діяльності.

На підставі виділених критеріїв можливе визначення рівня розвитку професійної компетентності суддів.

Вихідний рівень можна визначити як уже наявний, що сформувався на основі спонтанного професійного досвіду, аналітичних умінь, отриманих раніше. Початковому рівню можна

дати наступну характеристику: низький рівень прояву інтересу до ведення професійної роботи, відсутність знань про професійну діяльність, умінь професійної діяльності. Можлива реалізація професійних дій за аналогією. На цьому рівні суддя рідко проявляє ініціативу і оригінальний підхід у професійній діяльності, не висловлює ідей, пропозицій, припущень по роботі.

Початковий рівень характеризується появою зовнішніх мотивів до здійснення діяльності, можливістю знаходити проблему і пропонувати різні варіанти її вирішення. Спостерігається володіння основами знань з організації своєї професійної роботи, певними простими професійними вміннями. Прояв креативності можна розцінювати як невисокий.

Продуктивний рівень володіє наступними характеристиками: стійкі внутрішні і зовнішні мотиви до ведення професійної роботи, є бажання вести її самостійно без допомоги колег. Суддя має певні знання про професійну діяльність, володіє багатьма вміннями здійснення професійної діяльності (може визначити мету та завдання роботи, працювати з джерелами інформації); демонструє можливість оригінального підходу до вирішення проблем, представлення результатів своєї діяльності.

Креативний рівень можна визначити наступним чином: проявляється постійний інтерес до ведення різного роду проявів професійної діяльності, можливість самостійно і творчо підходити до вибору ракурсу діяльності, вміння ставити мету, завдання, продуктивно знаходити способи вирішення поставлених завдань; висока частка самостійності в реалізації роботи на всіх етапах; вміння оригінально представити результат діяльності.

Ще одним аспектом компетентності суддів крім професійної є комунікативна компетентність. На жаль, далеко не всі судді володіють достатньою компетентністю для того, щоб вести процес з комунікативної точки зору ефективно. Це проявляється в багатьох аспектах, наприклад у відсутності належної підготовки до судового процесу і відповідно у відсутності планування своєї діяльності в ньому, хоча це повинен бути керований, а не спонтанний діалог. На жаль, сьогодні суддя до процесів часто не готується і починає гортати матеріали справи прямо по ходу засідання, в результаті задає питання, за якими сторони вже представили письмові пояснення, виносить на обговорення факти, які згідно з представленими у справі доказами втратили актуальність, або іншим чином демонструє свою необізнаність, що, звичайно, породжує недовіру сторін, сумніви у кваліфікації судді, в його об'єктивності і, як наслідок, в обґрунтованості прийнятого рішення, а значить порушується конституційне право на справедливий суд [3].

Крім того, потрібно враховувати і особливості кожної конкретної комунікації. Судова комунікація – це комунікація в ускладнених умовах, як-то: належить вести процес зі звичайними громадянами, а не з юристами; процес може бути ускладнений конфліктом, як часто буває, наприклад, в сімейних або спадкових спорах; є певні особливості комунікації, пов'язані з неволодінням мовою судочинства або когнітивними порушеннями в учасника, або з обмеженням здоров'я учасника. Словом, контекст судової комунікації в кожній справі є своєрідним, і суддя повинен до нього адаптуватися, а не навпаки, намагатися адаптувати його під себе. У цьому сенсі судовим представникам легше, вони мають більше досвіду в цих самих різних контекстах. Вони знають, що одному судді потрібно викладати аргументи коротко і по суті, іншому – докладно і з доказами, третій взагалі нікого не любить слухати і вважає за

краще отримувати всі відомості і позиції сторін в письмовому вигляді. Виходячи з цих особистісних особливостей судді, вони розробляють стратегію на процес і намагаються її дотримуватися. За рахунок комунікативної рухливості, в багатьох випадках адвокати та інші судові представники виявляються більш компетентними, ніж судді [2].

Найважче, звичайно, доводиться непрофесійним учасникам, оскільки набуття комунікативних компетенцій є тривалим процесом, що має включати в себе теоретичну підготовку і практику реального професійного спілкування.

Природно, що в такому випадку не можна очікувати високого рівня компетентності від непрофесійних учасників процесу, для яких участь в судовому розгляді – подія неординарна і, як правило, разова. Вони, звичайно, не готові вести діалог у правових категоріях і навряд чи можуть хоч якось керувати траєкторією своєї процесуальної поведінки. Та й сама обстановка судового засідання є для них дискомфортною, що природним чином викликає хвилювання і всі супутні до нього комунікативні проблеми. У той же час можна з упевненістю стверджувати, що досить розвинені компетенції професійних учасників здатні заповнити відповідні недоліки партнерів по комунікації. Хоча, звичайно, судді воліють спілкуватися з юристами, тому що це вимагає докладання менших зусиль для досягнення результату.

Необхідність вирішення проблеми компетентності суддів поступово усвідомлюється науковою спільнотою, що є вельми обнадійливим фактором, враховуючи, що юридична наука в основному сконцентрована в вузькому середовищі. Сьогодні, саме освітній процес в першу чергу потрібно доповнювати новими завданнями з розвитку комунікативних компетенцій у майбутніх юристів. Звичайно, в ідеалі мова повинна йти про інтеграції в освітній процес комунікативних методик, які є і результатом їх застосування, і самим процесом використання, що формує у студентів потрібні навички. Не секрет, що надлишок інформації вже знецінив класичні форми занять, студентам стало важче запам'ятовувати і взагалі працювати з довгими і насиченими текстами. Головне, що тепер в цьому немає колишньої необхідності. Вся інформація доступна. Це, звичайно, не означає повну відмову від класичного формату, але абсолютно ясно, що частка, наприклад, звичайних лекцій або семінарських занять із переказом підручника з ключових дисциплін практичного спектру повинна бути багаторазово зменшена на користь інтерактивних форм навчання, побудованих на передачі не стільки знань, скільки ремесла і, відповідно, запам'ятовування і набуття навичок за допомогою особистого досвіду, обов'язково включає спільноту, залученість і емоції. Власне, компетентнісний підхід, що представляє собою тренд останніх років в освіті, орієнтується багато в чому саме на це.

Не варто забувати про діючих суддів і практикуючих юристів, досягнення необхідного рівня професійної та комунікативної компетентності яких є можливим, наприклад, за рахунок спеціальних програм підвищення кваліфікації. Прийняття зазначених заходів сприятливим чином вплине на практику судової комунікації і, як наслідок, на ефективність судового розгляду справ, а значить і сприятиме становленню конституційного права на справедливий суд в українських реаліях.

Висновки. Правова система, заснована на верховенстві права, що є базисом конституційного права на справедливий суд, потребує сильних незалежних суддів, готових рішуче і відповідно до Закону вирішувати найрізноманітніші юридичні коли-

зії. Професійна компетентність включає в себе ключові, базові та спеціальні компетенції. Ключові компетенції необхідні для будь-якої професійної діяльності, вони пов'язані з успіхом особистості в швидко мінливому світі. Базові компетенції відображають специфіку певної професійної діяльності (педагогічної, медичної, інженерної тощо). Для професійної діяльності суддів базовими вважаються компетенції, що застосовуються для «побудови» професійної діяльності в контексті вимог до системи судової діяльності на певному етапі розвитку суспільства. Спеціальні компетенції відображають специфіку конкретної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності. Спеціальні компетентності можна розглядати як реалізацію ключових і базових завдань в конкретній області професійної діяльності. Виділяються наступні складові компетентності судді: система знань про діяльність (когнітивний компонент); оволодіння стратегіями (поведінковий компонент); засвоєння досвіду творчої діяльності (креативний компонент); формування ціннісно-емоційних відносин в процесі професійної діяльності (емоційно-вольовий компонент). Досягнення кінцевого результату – певного рівня сформованості професійної компетенції – можливе при формуванні її компонентів у наступній послідовності: мотиваційно-ціннісне та емоційно-оціночне відношення спеціаліста до професійної діяльності; теоретична готовність судді до професійної діяльності; технологічна готовність судді до професійної діяльності; результативна готовність судді до професійної діяльності. Технологічну готовність суддів до професійної діяльності складають діяльнісні стратегії (вміння), так як саме вони є об'єктами цілеспрямованого розвитку в процесі формування професійної компетенції. Діяльнісні стратегії включають в себе: інформаційні стратегії; аналітичні стратегії; стратегії інформаційного співробітництва; пошук опор; стратегії організації та проведення професійної діяльності; ресурсні стратегії. Результативна готовність суддів як компонент професійної компетенції включає в себе: усвідомлення ролі професійної діяльності в професійному процесі; контроль і регулювання виконуваної професійної роботи; аналіз та самоаналіз ходу професійної роботи; оцінювання проміжних і кінцевих результатів професійної роботи; виступ з результатами роботи; рефлексивну оцінку результатів своєї діяльності. Аналіз проблеми дозволив виділити п'ять груп професійних умінь у професійній діяльності суддів: вміння організувати свою роботу (організаційні); вміння і знання, пов'язані із здійсненням діяльності (пошукові); вміння працювати з інформацією, текстом (інформаційні); вміння оформити і представити результат своєї роботи; вміння, пов'язані з аналізом своєї діяльності та з оціночною діяльністю (оціночні).

Оцінити сформованість професійних умінь суддів дозволяють виявлені критерії: практична готовність до здійснення професійної діяльності; вмотивованість професійної діяльності; прояв креативності в професійній діяльності. На підставі виділених критеріїв можливе визначення рівня розвитку професійної компетентності суддів: вихідний, початковий, продуктивний, креативний.

Література:

- Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Віче*. 2015. № 22. С. 2–5.
- Величко О. І. Позитивний імідж судової влади України та його структурні елементи. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 210–218.
- Городовенко В. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 60–62.
- Званчук А. В. Професійність і компетентність у правовій сфері: поняття та співвідношення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 73–79.
- Ірхін Ю. Психологічні засади професійного відбору суддів України. *Слово Національної школи суддів України*. 2014. № 1. С. 29–37.
- Катаєва Е. В. Теоретичні засади розвитку професійної компетентності суддів адміністративних судів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Сер. : *Право*. 2014. № 2. С. 73–79.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950. Рада Європи. *Урядовий кур'єр*. 2010. 17 листоп. № 215.
- Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
- Луцький Р. П. Позитивно-правові засади відбору, призначення та кар'єрного росту судді як прогресивний елемент забезпечення «якості правосуддя» в Україні. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 329–332.
- Мартинюк В. Теоретичні засади визначення змісту поняття «компетентність судді». *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. 24. С. 150–156.
- Матієнко О. С. Категорія «компетентність» та її смислове навантаження. *Наукові записки Вінницького національного аграрного університету*. Сер. : *Соціально-гуманітарні науки*. 2013. Вип. 2. С. 118–126.
- Ротань В. Основна складова професійних знань судді. *Вісник ВККСУ*. 2012. № 3. С. 31–34.
- Рудик П.А. Конституційно-правова адаптація положень статусу суддів судів загальної юрисдикції України до міжнародних і європейських стандартів на сучасному етапі. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 76–81.
- Шпенюв Д. Ю. Шляхи підвищення рівня кваліфікації та компетентності суддів в Україні. *Форум права*. 2017. № 1. С. 205–211.

Zavalniuk I. Competence of the court as an organizational content component of the constitutional right to a fair trial

Summary. The article provides for a constitutional and legal study of the competence of the court as an organizational content component of the constitutional right to a fair trial. It is determined that a legal system based on the rule of law, which is the basis of the constitutional right to a fair trial, needs strong independent judges who are ready to resolve a wide variety of legal conflicts decisively and in accordance with the law. It is argued that professional competence includes key, basic and special competencies. Key competencies are essential for any professional activity, and they are related to the success of an individual in a rapidly changing world. The components of the judge's competence are highlighted: the system of knowledge about the activity (cognitive component); mastering strategies (behavioral component); assimilation of the experience of creative activity (creative component); formation of value-emotional relations in the process of the studied activity (emotional-volitional component). It is noted that the achievement of the final result – a certain level of formation of professional competence – is possible when forming its components in the following sequence: motivational-value and emotional-evaluative attitude of a specialist to professional activity; theoretical readiness of a judge for professional activity; technological readiness of a judge for professional activity; effective readiness of a judge for professional activity. It is proved that the technological readiness of judges for professional activity consists of activity strategies (skills), since they are the objects of purposeful development in

the process of forming professional competence. It is determined that activity strategies include: information strategies; analytical strategies; information cooperation strategies; search for supports; strategies for organizing and conducting professional research; resource strategies. The analysis of the problem allowed us to identify five groups of professional skills in the professional activity of judges: the ability to organize their work (organizational); skills and knowledge related to the implementation of research (search); the ability to work with information, text (informational); the ability to formalize and present the result of their work; skills related to the analysis of their activities and with evaluation activities

(evaluation). The criteria of professional skills of judges are defined: practical readiness to carry out professional activities; motivation of professional activity; manifestation of creativity in professional activities. Based on the selected criteria, it is possible to determine the level of development of professional competence of judges: initial, initial, productive, creative. It is noted that another aspect of the competence of judges, in addition to professional competence, is communicative competence.

Key words: constitutional law, right to a fair trial, fair trial, Justice, rule of law, court competence, judges ' competence, professional competence, communication competence.

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ,
ПОДАТКОВЕ ПРАВО

*Кальна А. В.,**ад'юнкт кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ*

ПРИНЦИПИ ТА СТРУКТУРА ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та практичні аспекти структури проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу, а також вироблення пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й адміністративної діяльності публічної адміністрації. Виділено стадії проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу, зокрема: перша стадія – адміністративне розслідування; друга стадія – розгляд справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; третя стадія – перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; четверта стадія – виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу.

Визначається, що Зазначена категорія справ переважно розглядається в скорочений термін, а саме судом у триденний строк після одержання протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Проте деякі справи про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу розглядаються п'ятнадцятиденний строк після одержання протоколу. Зазначена диференціація строків розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу визнана недоцільною, а тому запропоновано їх уніфікувати та визначити єдиний строк розгляду зазначених справ.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, адміністративне правопорушення, адміністративна відповідальність, поліцейська діяльність, протидія правопорушенням.

Вступ. У законодавстві України передбачено декілька видів юридичної відповідальності за порушення виборчих прав громадян залежно від галузевої приналежності: конституційна, адміністративна і кримінальна. Аналіз статистичних даних свідчить про збільшення росту адміністративних правопорушень у цій сфері. Так під час проведення позачергових виборів народних депутатів України 21 липня 2019 року у Єдиному реєстрі судових рішень було розміщено інформацію про 2 680 рішень районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів у справах про притягнення до адміністративної відповідальності за адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу.

Вагоме місце у системі публічно-правового забезпечення виборчого процесу нормам адміністративного права, які в умовах сьогодення переживають стан подальшого розвитку. Це пов'язано з тим, що після здобуття Україною незалежності йде постійний процес зміни виборчого законодавства, на що мають реагувати теорія і практика адміністративного права, з метою розвитку, уточнення і забезпечення реалізації конституційно-правових норм. Належне забезпечення виборчого процесу є провідною пробле-

мою сьогодення, оскільки порушення цього права призводить до сумнівів у легітимності публічної влади в Україні.

Стан дослідження. Окремі аспекти, які так чи інакше стосуються правового забезпечення виборчого процесу, були предметом дослідження таких науковців, як І. Баранов, С. Бурда, О. Волошук, В. Гайдук, Д. Голосніченко, Я. Давидович, Н. Карпачова, В. Ковтунець, О. Колесников, В. Колесниченко, В. Кравченко, А. Кушниренко, І. Луговий, О. Нельма, О. Осадчук, В. Плукар, М. Смокович, В. Співак, М. Ставнійчук, П. Стецюк, В. Стукаленко, Г. Циверенко, О. Чупахін, В. Шаповал, І. Шкурат, Н. Янюк та ін. Проте, вони лише розкрили окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення виборчого процесу, але не здійснили комплексний аналіз здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу. Саме ці обставини визначають актуальність і вибір теми статті, її науково-практичну значущість.

Метою статті є з'ясування та узагальнення теоретичних і практичних аспектів структури проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу, а також вироблення пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства й адміністративної діяльності публічної адміністрації.

Виклад основних положень. У теорії адміністративно-деліктного права і процесу виділяють два види проваджень у справах про адміністративні правопорушення звичайне та спрощене. Звичайне провадження відбувається за більшістю справ і досить детально регламентовано чинним законодавством.

Даний вид проваджень передбачає складання протоколу; визначає можливість застосування запобіжних заходів; детально регламентує права і обов'язки учасників провадження; деталізує порядок розгляду самої справи про адміністративне правопорушення, з встановленням фактів, обставин та вивченням доказів [1].

На відміну від звичайного, спрощене провадження відбувається при вчиненні відносно невеликої кількості адміністративних правопорушень, що визначається на підставі ст. 258 КУпАП [2, с. 84–85]. У відповідності до зазначеної норми протокол про адміністративне правопорушення не складається у випадку вчинення правопорушень розгляд яких віднесено до компетенції Національної поліції.

Це означає, що якщо уповноважені посадові особи органів Національної поліції мають право розглядати справу про адміністративне правопорушення на підставі ст. 222 КУпАП, то на місці вчинення правопорушення необхідно виносити постанову в справі про адміністративне правопорушення без складання протоколу.

Також протокол про адміністративне правопорушення також не складається у випадках: вчинення адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксованих в автоматичному режимі, а також порушень правил зупинки, стоянки, паркування транспортних засобів, зафіксованих у режимі фотозйомки (відеозапису) [3].

У разі вчинення адміністративних правопорушень у сфері виборчого процесу, відповідальність за які встановлюється статтями 212⁻⁷, 212⁻⁸, 212⁻¹⁰, 212⁻¹², 212⁻¹³, 212⁻¹⁴, 212⁻¹⁹, 212⁻²⁰, 212⁻²²-212⁻²⁴ КУпАП, мова йде про здійснення саме звичайного провадження, яке охоплює всі передбачені законодавством стадії здійснення такого провадження.

Зазначені провадження у справах про адміністративні правопорушення мають здійснюватися поліцією з дотриманням основних принципів які у свою чергу витікають із завдань юрисдикційної діяльності органів державної влади [4, с. 65–72] та є конкретизацією і розвитком тих основних правових засад і принципів, що закріплюються у Конституції України.

Провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу має здійснюватися на підставі таких принципів як:

- законність, який полягає у суворому дотриманні встановлених законодавством правил, а тому до відповідальності можуть бути притягнені тільки особи винні у вчиненні протиправних діянь з дотриманням норм матеріального та процесуального права;

- оперативність, що полягає у динамічності адміністративно-юрисдикційної діяльності при здійсненні проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу, яка обумовлюється встановленням точних строків здійснення процесуальних дій у справах про адміністративні правопорушення, прийняття у них постанов про накладення адміністративних стягнень та їх виконання [5, с. 7];

- безпосередність, яка забезпечується тим, що орган чи посадова особа, які уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу, самостійно оголошують про початок розгляду справи, роз'яснюють права і обов'язки учасникам розгляду справи, заслуховують пояснення, досліджують докази, оголошують винесену постанову негайно після закінчення розгляду справи тощо;

- публічність, що передбачає застосування уповноваженими суб'єктами законодавства для забезпечення інтересів держави та від її імені держави, тому справи про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу розглядаються офіційно, а провадження в таких справах мають публічний характер;

- гласність, яка полягає в тому, що справи про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу розглядаються відкрито та в присутності особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, а також цей принцип обумовлює право учасників провадження знайомитися з матеріалами справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу;

- встановлення об'єктивної істини, що визначає необхідність встановлення фактичних обставин справи і оцінки наявних у матеріалах справи доказів;

- диспозитивність, яка надає можливість учасникам провадження у справі про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу вільно розпоряджатися своїми процесуаль-

ними правами щодо подання заяв та клопотань, ознайомлення з матеріалами справи, користування послугами перекладача, оскарження постанови у справі.

- змагальність, яка передбачає наділення учасників провадження у справі про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу рівними процесуальними правами та свободою щодо вибору передбачених законодавством доказів і засобів доказування [6, с. 14].

Дотримання зазначених принципів дозволяє досягти основні завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу до яких відносяться: своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин кожної справи; вирішення її згідно із законом; забезпечення виконання винесеної постанови; виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню адміністративних проступків, які посягають на виборчі права громадян; попередження правопорушень; виховання громадян в дусі точного дотримання законодавства; зміцнення законності у сфері виборчого законодавства [7].

Послідовність провадження в справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого законодавства органами чи посадовими особами, уповноваженими розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначається КУпАП та іншими законодавчими актами.

Зазначена послідовність утворюється сукупністю стадій провадження, які являють собою його внутрішню структуру. У зазначених стадіях існують певні особливості адміністративно-процесуальної діяльності, оскільки вони мають своє процесуальне призначення та закріплення у відповідних адміністративно-процесуальних нормах. Можливо зазначити, що в них знаходиться своє вираження власне адміністративне провадження в його сучасному вигляді [8].

На підставі аналізу наукових джерел, можливо погодитись з позицією, що стадіям провадження у справах про адміністративні правопорушення характерні наступні ознаки: вони є самостійними частинами провадження, які мають свої специфічні завдання; їм притаманне особливе коло учасників провадження; сукупність юридичних дій, які здійснюються у певній логічній послідовності і в установлених часових рамках, завершується прийняттям рішення спеціально передбаченої форми [9].

Самі ж стадії науковцями пропонується визначати по різному. Зокрема, В.К. Колпаков виділяє та надає характеристику наступним стадіям проваджень стадій у справах про адміністративні правопорушення: порушення справи; розслідування справи; розгляд справи; винесення постанови; перегляд постанови; виконання постанови [10, с. 410–412].

На відміну від нього, Д.М. Бахрах виділяє провадження лише чотири стадії, а саме: адміністративне розслідування; розгляд адміністративної справи; перегляд постанови; виконання постанови [11, с. 12]. Аналогічну позицію можливо також зустріти і в інших наукових джерелах, де стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення визначають наступним чином: порушення справи; розгляд і вирішення справи; оскарження і опротестування постанови у справі; виконання постанови у справі [8, с. 432].

Також зустрічаються пропозиції щодо виділення чотирьох основних стадій, до яких відносяться також окремі етапи провадження у справах про адміністративні правопорушення:

1. Порушення справи про адміністративне правопорушення і адміністративне розслідування (включає такі етапи

як: порушення справи; встановлення фактичних обставин по справі; процесуальне оформлення результатів розслідування; направлення протоколу для розгляду в суд).

2. Розгляд справи про адміністративне правопорушення (підготовка матеріалів до розгляду; аналіз суддею зібраних матеріалів, обставин у справі; винесення постанови суддею).

3. Перегляд постанови у справі (оскарження (опротестування) постанови; перевірка законності постанови; прийняття остаточного рішення).

4. Виконання постанови у справі про адміністративне правопорушення, що посягає на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (звернення постанови до виконання; безпосереднє виконання) [7, с. 168].

Висновки. Останній з наведених підходів вбачається найбільш вдалим при визначенні стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення. Тому при визначенні стадій проваджень у справах про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу пропонується виділяти наступні:

Перша стадія – адміністративне розслідування: а) порушення справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; б) встановлення фактичних обставин у справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; в) процесуальне оформлення результатів розслідування справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; г) направлення матеріалів для розгляду за підвідомчістю.

Друга стадія – розгляд справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу: а) підготовка справи до розгляду і заслуховування; б) заслуховування справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; в) винесення постанови справи про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; г) оголошення постанови та вручення її копії.

Третя стадія – перегляд постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу: а) оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; б) перевірка законності постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу; в) винесення рішення за результатами оскарження постанови; г) реалізація рішення;

Четверта стадія – виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу: а) звернення постанови до виконання; б) безпосереднє виконання постанови по справі про адміністративне правопорушення у сфері виборчого процесу.

Зазначена категорія справ розглядається в скорочений термін, у відповідності до ст. 277 КУпАП, справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 212⁷ – 212²⁰ КУпАП розглядається судом у триденний строк після одержання протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Проте справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтями 212²² – 212²⁴ КУпАП розглядаються п'ятнадцятиденний строк після одержання протоколу. Зазначена диференціація строків розгляду справ про адміністративні правопорушення у сфері виборчого процесу є недоцільною, а тому пропонується їх уніфікувати та внести зміни до частини другої ст. 277 КУпАП, де передбачити, що

правопорушення, передбачені статтями 212⁷–212²⁴ КУпАП, розглядаються протягом трьох днів.

Література:

- 1 Spivak M., Pluhaty M., Kochubei L., Nekriach A., Matchuk S. Features of public electoral administration in situation of pandemic. *Amazonia Investiga*. 2021. Volume 10. Issue 47. P. 54–61.
2. Адміністративна відповідальність : курс лекцій, за ред. О. В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 568 с.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
4. Коренев А. П. Нормы административного права и их применение. Москва, 1978. 144 с.
5. Колонтаевский Ф. Е. Производство по делам об административных правонарушениях : учебное пособие. Москва : МССШМ МВД СССР, 1985. 26 с.
6. Масленников М. Я. Порядок применения административных взысканий. Практическое руководство. Тверь : “Прометей”. 1995. 224 с.
7. Луговой І. О. Адміністративна відповідальність за правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07. Київ. 2007. 226 с.
8. Административное право / под. ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. Москва. 2000. 524 с.
9. Якимов А. Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно – юрисдикционное производство. *Государство и право*. 1999. № 3. С. 5–10.
10. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: Монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
11. Бахрах Д. Н., Ренов Э. Н. Производство по делам об административных правонарушениях. Москва, 1989. 355 с.

Kalna A. Principles and structure of proceedings in cases of administrative offenses in the field of the election process

Summary. The article examines the theoretical and practical aspects of the structure of proceedings in cases of administrative offenses in the field of the election process, as well as the development of proposals and recommendations for improving the legislation and administrative activities of the public administration. Stages of proceedings in cases of administrative offenses in the field of the election process are distinguished, in particular: the first stage – administrative investigation; the second stage – consideration of a case on an administrative offense in the field of the election process; the third stage – review of the resolution in the case of an administrative offense in the field of the election process; the fourth stage is the implementation of the resolution on the case of an administrative offense in the field of the election process.

It is determined that the specified category of cases is preferably considered in a shorter period of time, namely by the court within three days after receiving the protocol on the administrative offense and other case materials. However, some cases of administrative offenses in the field of the election process are considered within a fifteen-day period after receipt of the protocol. The specified differentiation of terms of consideration of cases on administrative offenses in the field of the election process was recognized as inappropriate, and therefore it was proposed to unify them and determine a single term of consideration of the specified cases.

Key words: elections, election process, administrative offense, administrative responsibility, police activity, combating offenses.

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

*Будурова Г. М.,**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри господарського права і процесу**Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ НА ВІДМОВУ ВІД ПОЗОВУ У КАСАЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню доктринальних підходів та новітньої судової практики з питань неприйняття судом відмови позивача від позову на етапі касаційного оскарження рішень у господарських справах, підстав такого неприйняття, зокрема у випадках, коли відмова позивача від позову має ознаки зловживання процесуальним правом.

Встановлено, що ознаки зловживання може набувати користування будь-яким процесуальним правом, у тому числі і правом на відмову від позову, здійснення якого суперечить його призначенню, основній меті його використання та завданням господарського судочинства. Задля встановлення ознак систематичності у діях позивача, мають бути враховані його дії з подання заяв про відмову від позову на аналогічних етапах перегляду справи в суді касаційної інстанції у однотипних справах.

Відмова від позову позивачем, вчинена в систематичний спосіб, суперечить меті господарського судочинства на стадії розгляду справи об'єднаною палатою Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, позаяк унеможливує відступ від правової позиції у справах, рішення у яких прийнято на користь позивача. Дії позивача, вчинені з метою недопущення перегляду і можливого відступлення Верховним Судом від висновків у справах, рішення у яких ухвалені на користь позивача, спотворюють дійсне призначення права на відмову від позову, яке зазвичай спрямовано на врегулювання спору, усунення правового конфлікту на майбутнє. А абсолютизація права позивача на відмову від позову, як підстави для закриття провадження у справі, заперечувала б рівність процесуальних прав відповідача та позивача на справедливий суд.

Доведено, що приймаючи заяву про відмову від позову, суд має пересвідчитись не тільки у тому, чи не суперечать дії законного представника інтересам особи, яку він представляє (в силу вимог ст. 191 ГПК України), а й у тому, чи буде забезпечений баланс інтересів відповідача, який в силу формальних умов буде позбавлений перегляду правових позицій судів попередньої інстанції Верховним Судом – останньою ланкою в національній системі судоустрою. Адже зловживання правом на відмову від позову позивачем може мати за мету не справжню відмову від вимог до відповідача, а й інші неправомірні цілі. Судом має також враховуватися, що продовження розгляду справи обумовлюється потребами правової визначеності прав та законних інтересів значної кількості осіб – сторін процесу, третіх осіб, що заявляють або не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, тощо.

Ключові слова: відмова від позову, зловживання процесуальними правами, касаційне оскарження, неоднакове застосування норм матеріального та/або процесуального права, принцип добросовісності користування процесуальними правами, принцип правової визначеності.

Постановка проблеми. Правовий статус позивача як сторони спору та учасника справи закріплені у Господарському процесуальному кодексі України (далі – ГПК України). Окрім загальних процесуальних прав, наданих позивачам як учасникам справи ст. 42 ГПК України, позивач має і спеціальні права щодо позову, зокрема право відмовитися від позову (всіх або частини позовних вимог), за допомогою якого особа реалізує своє право на позов у процесуальному значенні.

Своїми правами позивач повинен користуватися добросовісно. Разом з тим, нерідкими є випадки недобросовісного користування позивачем правом на відмову від позову, коли суду потрібно вірно визначити справжні наміри позивача в контексті спору і не приймати таку відмову, а продовжити розгляд справи по суті. Очевидно, що мотиви, підстави неприйняття судом заявленої відмови від позову різняться в залежності від інстанції, але особливою гостроти це питання набуває саме на етапі касації. Потрібно чітко визначити, чи наділений Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду (далі – КГС ВС) повноваженнями не приймати відмову від позову на стадії касаційного розгляду справи, коли справу передано для перевірки законності за ч. 1 ст. 300 ГПК України, а також у порядку положень ч. 1 ст. 302 ГПК України, коли справа передається на розгляд об'єднаної палати КГС ВС для вирішення певного питання (наприклад, якщо така відмова заявляється систематично за однотипними справами для недопущення відступлення ВС від висновків, рішення у яких ухвалені на користь позивача тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відмова позивача від позову у наукових колах досліджувалась переважно в контексті реалізації позовної форми захисту (О. Ткачук [1], Н. Колядіна [2]) та розпорядчих прав сторін процесу (Г. Тимченко [3]) у цивільному та господарському судочинствах. Деякі вчені, наприклад, А. Ткачук, розглядають відмову від позову через призму зловживань цим правом [4]. Разом з тим, реалізацію права на відмову від позову у господарському судочинстві слід розглядати у нерозривному взаємозв'язку із правами та інтересами інших учасників справи, метою та завданнями стадії процесу (розгляд по суті в першій інстанції, оскарження, перегляд), на якій така відмова заявлена, та повноваженнями суду не приймати таку відмову з певних причин.

Метою цієї статті є дослідження наукових підходів та новітньої судової практики з питань неприйняття судом відмови позивача від позову на етапі касаційного оскарження рішень у господарських справах, підстав такого неприйняття, зокрема у випадках, коли відмова позивача від позову має ознаки зловживання процесуальним правом.

Виклад основного матеріалу. Принцип добросовісності – це загальноправовий принцип, який передбачає необхідність

сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав. Добросовісність при реалізації прав і повноважень включає в себе неприпустимість зловживання правом, яка, виходячи із конституційних положень, означає, що здійснення прав та свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб (постанова ВС у складі колегії суддів КГС від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17 [5]).

Неприпустимість зловживання процесуальними правами визначена законодавцем у якості однієї з основних засад господарського судочинства (п. 11 ч. 2 ст. 2 ГПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 43 ГПК – зловживання процесуальними правами у господарському процесі не допускається.

Згідно з актуальною практикою ЄСПЛ, роль національних судів – організувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (рішення ЄСПЛ у справі «Шульга проти України», по. 16652/04, від 02.12.2010 р. [6]); запобігати неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів (рішення ЄСПЛ у справі «Мусієнко проти України», по. 26976/06, від 20.01.2011 р. [7]). У § 66, 69 рішення ЄСПЛ від 08.11.2005 р. у справі «Смірнова проти України» наголошується, що нездатність суду ефективно протидіяти недобросовісно створюваним учасниками справи перепонам для руху справи є порушенням ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [8].

У боротьбі зі зловживаннями процесуальними правами з огляду на змагальність судового процесу не заперечується і можливість ініціювання іншими учасниками справи перед судом питання щодо кваліфікації дій учасника як зловживання та вжиття до осіб, що їх вчиняють, відповідних заходів процесуального примусу та відповідальності шляхом подання заяви, клопотання, надання суду своїх аргументів та доказів, які підтверджують наявність у діях свого процесуального опонента ознак зловживання.

І наукою, і судовою практикою вироблено сталі підходи до розуміння змісту цього правового явища. Так, під зловживаннями процесуальними правами слід розуміти особливу форму господарського процесуального правопорушення, тобто умисні, недобросовісні дії учасників господарського процесу, що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав учасників судового процесу та їх представників, та перешкоджанням діяльності суду по справедливому та своєчасному розгляду і вирішенню господарської справи, що також впливає на права інших учасників судового процесу стосовно безперешкодного і своєчасного вирішення спору. Правова конструкція «зловживання правом» передбачає, насамперед, активні дії учасників процесу та їх представників, що знаходять свій прояв у здійсненні процесуальних дій чи поданні процесуальних документів (постанова ВС від 12.08.2019 р. у справі № 905/945/18).

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 43 ГПК України, залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню господарського судочинства. Перелік таких дій, наведений законодавцем у ст. 43 ГПК України, має невичерпний характер. Таким чином, ознаки зловживання може набувати користування будь-яким процесуальним правом, здійснення якого суперечить його призначенню, основній меті його використання та завданням господарського судочинства.

Зазначений висновок є справедливим і щодо права на відмову від позову.

Для потреб кваліфікації дій осіб як зловживань процесуальними правами необхідно встановлювати і такий елемент у складі правопорушення, як систематичність, коли судом чітко відслідковується певний алгоритм дій учасника справи (як правило, спрямований на затягування розгляду справи, створення перешкод для розгляду) [9]. Якщо розглядати відмову від позову на етапі касаційного оскарження, яке було ініційоване в порядку ч. 1 ст. 300 ГПК України для перевірки правильності застосування судом першої чи апеляційної інстанції норм матеріального і процесуального права, суду необхідно брати до уваги дії позивача під час розгляду справи у попередніх інстанціях. Але задля встановлення ознак систематичності у діях позивача, якщо перегляд здійснюється за ч. 1 ст. 302 ГПК України, мають бути враховані його дії з подання заяв про відмову від позову на аналогічних етапах перегляду справи в суді касаційної інстанції у однотипних справах.

Звертає на себе увагу, що за своєю природою передача справи на розгляд об'єднаної палати КГС має на меті усунення неоднаковості в правозастосуванні, в чому зацікавлені не лише сторони, але й інші учасники процесу та, навіть інші особи, які орієнтуються на практику ВС. Відмова від позову позивачем, вчинена в систематичний спосіб, суперечить цій меті господарського судочинства на стадії розгляду справи об'єднаною палатою КГС ВС, позаяк унеможливує відступ від правової позиції у справах, рішення у яких прийнято на користь позивача.

Має враховуватися, що відповідно до ч. 2 ст. 2 ГПК України суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням господарського судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. При цьому завданням господарського судочинства на стадії розгляду справи об'єднаною палатою КГС ВС є не лише перевірка законності рішень попередніх інстанцій, але й з'ясування питання про можливість відступу «від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати» ч. 1 ст. 302 ГПК України).

Такий подвійний характер процедури касаційного розгляду справи об'єднаною палатою КГС у порядку ч. 1 ст. 302 ГПК України має на меті досягнення одноманітності в судовій практиці відповідно до принципу правової визначеності. Це завдання не може бути досягнуто у випадку, якщо позивач кожного разу, коли колегія КГС поставила під сумнів правову позицію колегії суддів в аналогічних справах, отримуватиме абсолютне право на відмову від позову у суто власних інтересах.

Більш того, якщо виходити з абсолютності права позивача на відмову від позову як підставу для закриття провадження у справі, не зважаючи на права та законні інтереси інших осіб у справі, то тоді право відповідача на ініціацію відходу від позиції Верховного Суду за аналогічними справами стало б ефемерним, мертвим, позаяк у позивача завжди зберігалася б можливість заблокувати відповідний перегляд власними заявами про відмову від позову. У свою чергу, виходячи із принципу *ad absurdum*, це заперечувало б рівність процесуальних прав відповідача та позивача на справедливий суд.

Як підкреслюється судовою практикою, зловживання правом – це свого роду спотворення права. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності,

використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право (постанова КГС у складі ВС від 08.05.2018 у справі № 910/1873/17 [5]).

Систематичні дії позивача, якщо вони вчиняються з метою недопущення перегляду і можливого відступлення Верховним Судом від висновків у справах, рішення у яких ухвалені на користь позивача, шляхом вчинення повторюваної дії – подання заяви про відмову від позову, спотворюють дійсне призначення права на відмову від позову, яке зазвичай спрямовано на врегулювання спору, усунення правового конфлікту на майбутнє. На протигагу цьому у випадку, коли судом буде встановлено, що позивач відмовляється від позову з іншою нелегітимною метою – запобігти можливому відступленню від позицій в уже ухвалених справах у даному випадку, виявляє ознаки нелегітимної мети, оскільки положення ч. 1 ст. 302 ГПК України пов'язують передання справи від колегії суддів на розгляд палати саме з випадками, коли «ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати».

Не випадково в судовій практиці визнається, що процесуальні права надаються законом тим особам, які беруть участь у процесі, для сприяння суду у розгляді справ, правильному вирішенню спору. І кожного разу, коли сторона у справі вчиняє будь-яку процесуальну дію не з цією метою, а задля досягнення якихось сторонніх цілей (для введення суду в оману, для затягування розгляду, для створення перешкод опоненту) вона виходить за межі дійсного змісту свого права, тобто зловживає ним (див, наприклад, постанову Верховного Суду від 12.08.2019 р. у справі № 905/945/18).

Слід погодитись із науковими напрацюваннями, застосованими і для потреб господарського судочинства, щодо розуміння під зловживанням процесуальними правами «особливої форми процесуального правопорушення, тобто умисних недобросовісних дій учасників цивільного процесу (а в окремих випадках і суду), що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав, які здійснюються лише з видимістю реалізації таких прав, пов'язані з обманом стосовно відомих обставин справи, у цілях обмеження можливості реалізації або порушення прав інших осіб, що беруть участь у справі, а також з метою перешкодити суду розглянути і вирішити цивільну справу» [10, 157].

Зокрема, у випадку, коли позивач відмовився від позову і відмову прийнято судом, суд на підставі положень п. 4 ч. 1 ст. 231 ГПК України закриває провадження у справі, що перешкоджає повторному зверненню до суду із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав. Хоча відповідно до приписів ч. 3 цієї ж статті «наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору». Однак у випадку розгляду касаційної справи об'єднаною палатою Касаційного господарського суду ВС, така можливість відповідача не може бути реалізована у зв'язку тим, що перегляд практики застосування норми права у подібних відносинах можливий винятково в межах відступу від правових позицій, висловлених в інших судових рішеннях, в порядку процедури, передбаченої ст. 302 ГПК України.

Крім того, прийняття відмови від позову на відповідній стадії допускає спотворення принципу відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення, змушуючи відповідача окрім витрат на ініціювання касаційного провадження витратитися ще більше, сплативши судовий збір за новий позов.

Принагідно зазначимо, що якщо суди двох попередніх інстанцій у справі дійшли до висновку задовольнити позов, то обов'язок компенсувати витрати позивача лягає на відповідача, який паралельно витратив певні кошти для забезпечення власної участі у судових засіданнях на цих етапах. Приймаючи відмову позивача від позову на етапі касаційного розгляду, ВС визнає нечинними попередні рішення у цій справі. Так, наприклад, ухвалою КГС ВС у складі палати для розгляду справ про банкрутство від 28 жовтня 2021 року у справі № 925/1059/20, якою прийнято відмову позивача від позову, визнано нечинними рішення Господарського суду Черкаської області від 10 грудня 2020 року та постанову Північного апеляційного господарського суду від 25 травня 2021 року, постановлені у цій справі [11]. Ухвала не містить висновків щодо можливого розподілу/компенсації судових витрат сторонами, а положення ст. 7 Закону України «Про судовий збір» не містять у якості підстави для повернення судового збору випадки визнання судових рішень, постановлених судами першої та апеляційної інстанції, нечинними.

Не можна ігнорувати за даних обставин і загальні засади процесуальної економії в діяльності судової системи на розгляд ініційованих позивачем та іншими особами подібних справ без забезпечення одноманітності судової практики з конкретного правового питання. Дії позивача у цих справах тягнуть за собою утворення певного правового вакууму з питань допустимості/недопустимості передання прав управителя багатоквартирними будинками при сингулярному правонаступництві, легалізують схему набуття прав управителя в обхід законодавчих вимог та прогнозоване виникнення численних нових справ в масштабах країни.

ЄСПЛ зауважив, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який, між іншим, вимагає, щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів (рішення від 28 жовтня 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії», § 61 [12]). Якщо конфліктна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, тим самим підриває принцип правової визначеності та послаблює довіру громадськості до судової системи (рішення від 29 листопада 2016 року у справі «Парафія греко-католицької церкви в м. Люпені та інші проти Румунії», заява № 76943/11, § 123 [13]).

Як видається, формальний підхід щодо абсолютизації права позивача на відмову від позову та закриття провадження у справі суперечить й практиці ЄСПЛ. Як зазначається в рішенні ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 (заява № 3236/03), повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду, перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Повноваження вищих судів щодо скасування чи зміни

тих судових рішень, які вступили в законну силу та підлягають виконанню, мають використовуватися для виправлення фундаментальних порушень [14].

Якщо суди попередніх інстанцій порушили один з основоположних принципів правосуддя, який сформульовано ЄСПЛ у рішенні у справі «Де Куббер проти Бельгії» (*De Cubber v. Belgium*) від 26.10.1984 р. – «має не лише здійснюватися правосуддя, ще має бути видно, що воно здійснюється», ВС має бути виправлена можлива помилка, навіть ціною відступлення від правової позиції, викладеної раніше ВС у подібних справах [15]. При цьому слід пам'ятати, що функція правосуддя здійснюється компетентним органом із метою забезпечення довіри, яку суди в демократичному суспільстві повинні вселяти у громадськість (рішення у справі «Кастільо Альгар проти Іспанії» (*Castillo Algar v. Spain*) від 28.10.1998) [16].

ВС системно відстоюється позиція, що правовідносини суду з кожним учасником процесу підпорядковані досягненню головної мети – винесення законного та обґрунтованого рішення, а також створення особам, що беруть участь у справі, процесуальних умов для забезпечення захисту їх прав, а також прав та інтересів інших осіб (постанова Верховного Суду від 12.08.2019 р. у справі № 905/945/18).

В світлі принципів верховенства права і справедливості, рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін тощо, функції судової системи, гарантії судочинства та процесуальні засоби не можуть застосовуватися виключно задля забезпечення інтересів лише однієї зі сторін господарської справи. Адже суд, розглядаючи позов конкретної особи, не обслуговує інтереси конкретного позивача, а діє відповідно до принципу верховенства права, справедливості та завдань судочинства. Ефект судочинства звано ширший: навіть розглядаючи претензію позивача, суд, дослідивши обставини справи та надані на їх підтвердження докази, може захистити інтереси і відповідача, і необмеженого кола осіб, що пов'язані з позивачем. Тобто, йдеться не про обмежений, «векторний» захист, а про утвердження справедливості для усіх учасників спірного правовідношення, споживачів, та й загалом публічного господарського порядку.

В контексті зазначеного, обґрунтовано видається позиція О.С. Ткачука, який пропонує зловживанням процесуальними правами вважати мімікрію (маскування) процесуальної діяльності у належних формах судочинства в межах процесуальних прав, похідних від його статусу. При цьому автор наголошує на використанні права всупереч меті самого процесуального права та цивільного судочинства і завданні шкоди публічним інтересам правосуддя та праву інших осіб, які беруть участь у справі, а інколи й іншим матеріальним правам та інтересам таких осіб [1, 316].

Корисною та обґрунтованою в цьому контексті видається практика адміністративних судів щодо розгляду заяв по відмову позивача від позову. Відповідно до ч. 5 ст. 189 КАС України, суд не приймає відмови від позову, визнання позову і продовжує розгляд адміністративної справи, якщо ці дії позивача або відповідача суперечать закону чи порушують чий-небудь права, свободи або інтереси (див., наприклад, Постанову Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 12 серпня 2021 року у справі № 826/14042/16 – Верховним Судом у вказаній справі не прийнято відмову позивача від позову, оскільки це порушує права інших осіб [17]).

Висновки. Отже, інтерпретація права на відмову від позову у господарському процесі як абсолютного процесуального права, яке не може бути обмежене судом у зв'язку із наявністю у діях позивача ознак зловживання процесуальним правом із відповідними наслідками, означатиме порушення положень ст. 2 ГПК України, згідно з якими завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та розгляд інших справ, віднесених до юрисдикції господарського суду, з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави, коли завдання господарського судочинства превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Приймаючи заяву про відмову від позову, суд має пересвідчитись не тільки у тому, чи не суперечать дії законного представника інтересам особи, яку він представляє (в силу вимог ст. 191 ГПК України), а й у тому, чи буде забезпечений баланс інтересів відповідача, який в силу формальних умов буде позбавлений перегляду правових позицій судів попередньої інстанції Верховним Судом – останньою ланкою в національній системі судустрою. Адже зловживання правом на відмову від позову позивачем може мати за мету не справжню відмову від вимог до відповідача, а й інші неправомірні цілі. Має також враховуватися, що продовження розгляду справи по суті обумовлюється потребами правової визначеності прав та законних інтересів значної кількості осіб – сторін процесу, третіх осіб, що заявляють або не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору тощо. Адже правильність відповідних правових позицій колегій КГС ВС може бути забезпечена лише під час остаточного касаційного розгляду справи об'єднаною палатою КГС ВС в умовах рішення колегії КГС ВС про відступ від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів з цієї ж палати або у складі такої палати.

Література:

1. Ткачук О. С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України: структурно-функціональний аспект. : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2016.
2. Колядіна Н. Г. Реалізація права на позов у цивільному процесі України та окремих держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 212 с.
3. Тимченко Г. П. Розпорядчі права сторін у судовому процесі: деякі аспекти проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 156–163.
4. Ткачук А. Зміст та способи зловживання правами (процесуальної диверсії) у цивільному судочинстві. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. С. 148–151.
5. Постанова ВС у складі колегії суддів КГС від 8 травня 2018 року у справі № 910/1873/17. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74221169> (дата звернення 15.11.2022).
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Шульга проти України» (Заява no. 16652/04) від 02.12.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625 (дата звернення 16.11.2022).
7. Рішення ЄСПЛ у справі «Мусієнко проти України» (Заява no. 26976/06, від 20.01.2011р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_635 (дата звернення 16.11.2022).
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Смірнова проти України» (Заява no. 36655/02) від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_440 (дата звернення 15.11.2022).

9. Кібенко О. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf (дата звернення 18.11.2022).
10. Юдин А. В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве. СПб. : Изд.дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. Издат. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. 360 с.
11. Ухвала КГС ВС у складі палати для розгляду справ про банкрутство у справі № 925/1059/20 від 28 жовтня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101064037> (дата звернення 15.11.2022).
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Брумареську проти Румунії» (Заява № 28342/95) від 28 жовтня 1999 р. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307> (дата звернення 18.11.2022)
13. Огляд практики ЄСПЛ у 2016 році. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2016_UKR.pdf. 174 с. (дата звернення 16.11.2022).
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України» від 03.04.2008 р. (Заява №3236/03), URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434 (дата звернення 17.11.2022).
15. Рішення ЄСПЛ у справі «Де Куббер проти Бельгії» (De Cubber v. Belgium) (Заява по.9186/80) від 26.10.1984 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57465%22%5D%7D> (дата звернення 15.11.2022).
16. Рішення у справі «Кастільо Альгар проти Іспанії» (Castillo Algar v. Spain) від 28.10.1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58256&filename=001-58256.pdf> (дата звернення 15.11.2022).
17. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі №826/14042/16 від 12 серпня 2021 року <https://verdictum.ligazakon.net/document/97054905> (дата звернення 11.11.2022).

Budurova H. Abuse of the right of waiver of a claim at the court of cassation

Summary. The article is devoted to the study of doctrinal approaches and the latest judicial practice on the issue of rejection by the court of the plaintiff's waiver of the claim at the stage of cassation appeal of decisions in economic cases, the grounds for such rejection, in particular in cases where the plaintiff's waiver of the claim has signs of abuse of procedural law.

It has been established that the use of any procedural right, including the right to waive a claim, the exercise of which

contradicts its purpose, the main purpose of its use and the tasks of economic justice, can acquire signs of abuse. In order to establish signs of systematicity in the plaintiff's actions, his actions in submitting applications to waive the claim at similar stages of the review of the case in the court of cassation in similar cases should be taken into account.

Waiver of the claim by the plaintiff, committed in a systematic way, contradicts the purpose of economic litigation at the stage of proceedings of the case by the joint chamber of the Cassation Economic Court as part of the Supreme Court, since it makes it impossible to deviate from the legal position in cases in which the decision was made in favour of the plaintiff. The plaintiff's actions, made in order to prevent the proceedings and possible deviation by the Supreme Court from the conclusions of the cases in which decisions were made in favour of the plaintiff, distort the valid assignment of the right to waive the claim, which is usually aimed at settling the dispute, eliminating the legal conflict for the future. And the absolutization of the right of the plaintiff to waive the claim, as a reason for closing the proceedings in the case, would deny the equality of the procedural rights of the defendant and the plaintiff to a fair trial.

It has been proven that when accepting an application for waiver of a claim, the court must verify not only whether the actions of the legal representative do not contradict the interests of the person he represents (according to the requirements of Article 191 of the Civil Procedure Code of Ukraine), but also whether the balance of the interests of the defendant will be ensured, who due to formal conditions will be deprived of reviewing the legal positions of the courts of the previous instance by the Supreme Court – the last link in the national judicial system. After all, the plaintiff's abuse of the right to waive a claim may not have the goal of a real waiver of claims against the defendant, but also other illegitimate purposes. The court should also take into account that the continuation of the proceedings in the case is conditioned by the needs of legal certainty of the rights and legitimate interests of a significant number of persons – parties to the process, third parties who declare or do not declare independent claims regarding the subject of the dispute, etc.

Key words: waiver of a claim, abuse of procedural rights, cassation appeal, unequal application of norms of material and/or procedural law, principle of good faith use of procedural rights, principle of legal certainty.

Васильєв В. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,**професор кафедри цивільного права та процесу**Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;**докторант кафедри цивільного права № 2**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ САМОРЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. Стаття присвячена розгляду співвідношення між загальними і спеціальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин.

Визначається, що загальні принципи саморегулювання таких відносин, до яких відносяться, зокрема принципи справедливості, добросовісності і розумності, за своєю суттю є морально-етичними максимами. Їх формалізація на рівні положень чинного цивільного законодавства України передбачає їх введення у певну юридичну формулу яка при цьому не може мати казуального характеру у силу поширення відповідних принципів абсолютно на усі цивільно-правові конструкції і елементи механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин.

Поряд із цим всеохоплюючий характер загальних принципів означає їх поширення і на сферу саморегулювання майнових цивільних відносин. Ураховуючи те, що відповідні загальні принципи є морально-етичними максимами, джерелом яких виступає саме суспільство, а саморегулювання майнових цивільних відносин також є результатом розвитку суспільства, відповідні принципи визначають межі саморегулювання, яке, своєю чергою, базується на індивідуальних інтересах, уявлення учасників цивільних відносин про порядок задоволення яких може дещо відрізнитись від уявлень суспільства. Тобто, за своєю сутністю загальні принципи цивільного права, які водночас виступають загальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин закладають основу для індивідуального саморегулювання майнових цивільних відносин, яке може потенційно здійснюватись з відхиленням від цінностей суспільства, а тому виступають свого роду запобіжником від відповідних радикальних відхилень.

Формується висновок, що спеціальні принципи саморегулювання майнових цивільних відносин, за загальним правилом, не можуть подолати ці межі і у цілому не орієнтовані на досягненні такої мети. Навпаки, вони орієнтуються на визначення порядку саморегулювання майнових цивільних відносин у відповідних межах і фактично структурують уявлення про нього. Тому відповідні спеціальні принципи цілком закономірно сприяють більш глибокій розробці і розвитку сфери саморегулювання цивільних відносин, проте у межах, визначених відповідними морально-етичними імперативами, зодягненими у юридичну форму базових засад централізованого і децентралізованого правового регулювання цивільних відносин.

Ключові слова: принципи, загальні принципи, спеціальні принципи, саморегулювання, майнові цивільні відносини.

Постановка проблеми. Розмежування загальних принципів саморегулювання майнових цивільних відносин до яких відносяться принципи справедливості, добросовісності і розумності,

що поширюються як на централізоване, так і на децентралізоване правове регулювання відповідних відносин, а також спеціальних принципів саморегулювання майнових цивільних відносин до яких відносяться, зокрема принципи свободи договору, свободи одностороннього саморегулювання цивільних відносин, ініціативності, раціональності тощо і які стосуються суто децентралізованого правового регулювання майнових цивільних відносин, тобто їх саморегулювання, визначає необхідність встановлення зв'язків між відповідними засадами правового впливу. Адже проблема співвідношення загального і спеціального виступає однією з базових проблем цивільного права. Вона втілюється, зокрема у співвідношенні загальних і спеціальних нормативних положень, загальних і спеціальних цивільно-правових конструкцій, загальних і спеціальних прав тощо.

Взаємозв'язок між загальними і спеціальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин визначає не лише їх співвідношення і можливий взаємовплив, проте також демонструє практичні аспекти самостійного упорядкування відповідних суспільних зв'язків їх учасниками і поглиблює уявлення про сутність і потенціал відповідного процесу. У зв'язку з чим розгляд піднятої проблеми є нагальним і актуальним як для цивілістичної доктрини, так і для практики і особливо актуалізується відсутністю у сучасній цивілістичній літературі спеціальних досліджень, присвячених відповідним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема тика принципів цивільного права досліджувалась такими вітчизняними і зарубіжними вченими як Ю. Б. Алексашина, О. О. Бакалінська, О. В. Басай, В. І. Борисова, К. Ю. Валігура, І. В. Венедіктова, О. О. Гайдунін, Н. Ю. Голубева, А. С. Довгерт, І. В. Зайцева-Калаур, М. Ф. Казанцев, І. Р. Калаур, О. О. Кот, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, Л. О. Марусяк, О. О. Отрадна, В. Я. Погребняк, О. В. Розгон, Д. С. Спесівцев, І. М. Шаркова, В. Л. Яроцький та ін.

Мета статті полягає у визначенні співвідношення між загальними і спеціальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин.

Основний матеріал дослідження. Принципи справедливості, добросовісності і розумності є у першу чергу принципами централізованого регулювання майнових цивільних відносин і цивільних відносин взагалі. Це пояснюється декількома обставинами. Незважаючи на те, що «справедливість», «добросовісність» і «розумність» виступають у першу чергу моральними категоріями джерелом яких є саме суспільство, вони отримали часткову формалізацію на рівні нормативних положень. Як зазначає Л. О. Марусяк, принципи цивільного

права виступають квінтесенцією соціальних цінностей, заснованих на ідеях природного права і спрямованих на укріплення моральних засад цивільно-правового регулювання [1, с. 108]. Такої ж позиції дотримується К. Ю. Валігура [2, с. 15].

Водночас частковий характер формалізації обумовлюється тим, що закон вводить відповідні категорії у механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин в якості принципів побудови останнього, проте при цьому не розкриває зміст таких принципів. Однак важливим є те, що ці принципи виступають імперативами зміст яких досить складно, проте можна розширити у відносному розумінні. Проблема полягає у тому, що відповідні категорії мають оціночний характер у зв'язку з чим чи справедливою є поведінка учасників процесу саморегулювання майнових цивільних відносин, чи добросовісно вони діють і чи розумно необхідно встановлювати у кожному конкретному випадку. Чіткої формули встановлення дотримання цих принципів або недотримання у конкретній практичній ситуації закон не встановив. Тому, урахувавши те, що їх дотримання або недотримання у кожній конкретній ситуації встановлює суд у процесі правозастосування при вирішенні кожної конкретної справи, існує ймовірність того, що відповідні принципи будуть «розширені» *de facto* шляхом, наприклад, визнання судом недобросовісної або не зовсім добросовісної поведінки особи добросовісною.

Зазначені морально-етичні, а після їх формалізації – морально-юридичні імперативи складно ввести у певну юридичну формулу, яку б можна було застосовувати при кваліфікації спірних ситуацій. Тим більше, що відповідні категорії вимагають, щоб поведінка учасника цивільного правовідношення була чітко визнана як справедлива або навпаки несправедлива, як добросовісна або навпаки недобросовісна, як розумна або навпаки нерозумна у конкретній ситуації. Складність практичних ситуацій якраз і полягає у тому, що в окремих випадках, при використанні інструментів саморегулювання майнових цивільних відносин рівень недобросовісності, несправедливості і нерозумності може бути відносно незначним у контексті наслідків відповідної поведінки. У зв'язку з чим існує ймовірність того, що суд визнає таку поведінку добросовісною, справедливою і розумною відповідно.

У зв'язку з цим з точки зору практики правозастосування і правореалізації ефективним вбачається позитивістський підхід, який може вирішити більшість ситуацій, пов'язаних із саморегулюванням цивільних відносин, хоча не всі. У межах такого підходу добросовісною, справедливою і розумною слід вважати поведінку, яка відповідає встановленим нормами права моделям поведінки. І хоча такий підхід фактично запроваджує презумпцію справедливості закону і ставить принцип законності у певній мірі над принципами справедливості, добросовісності і розумності, такий підхід здатен підвищити ефективність практики правореалізації і правозастосування порівняно із казуальним застосуванням відповідних принципів, що здатне у цілому призвести до того, що однакові юридичні ситуації вирішуватимуться по різному різними судами.

Проте парадокс полягає якраз у тому, що встановлюючи принципи справедливості, добросовісності і розумності і не закріплюючи на нормативному рівні «ключ» до їх змісту, законодавець з одного боку вводить імперативні вимоги саморегулювання, зокрема майнових цивільних відносин, а з іншого створює підґрунтя для того, що саме у сфері саморегулювання виникатимуть юридичні конфлікти, які потребуватимуть вирі-

шення у контексті відповідності принципів саморегулювання, наприклад, свободи договору, зазначеним загальним принципам цивільного права у цілому.

Таким чином, зміст, наприклад, принципу свободи договору наділяє суб'єктів цивільного права більшим рівнем цивільно-правової свободи і вибору варіанті поведінки, у той час як принципи справедливості, добросовісності і розумності навпаки встановлюють імперативи поведінки. Проте невизначеність останніх призводить до необхідності оцінки спірних ситуацій у світлі співвідношення між загальними принципами цивільного права і спеціальними принципами саморегулювання цивільних відносин.

Окреслені вище обставини виступають підґрунтям для висновку, що загальні принципи у певній мірі спрямовані на те, щоб обмежити можливості саморегулювання цивільних відносин у зв'язку з чим вони відповідним чином впливають і на спеціальні принципи, визначаючи їх зміст і ефект. Особливо чітко відповідний вплив простежується як раз у контексті таких загальних принципів цивільного права як справедливість, розумність і добросовісність.

При цьому слід зазначити, що відповідна властивість у цілому характерна зазначеним принципам і відображається як на централізованому регулюванні цивільних відносин, так і на їх децентралізованому регулюванні, а також на порядку здійснення суб'єктивних цивільних прав. Однак, урахувавши те, що саме у ході моделювання майнових цивільних правовідносин їх учасниками, а також у процесі здійснення суб'єктивних цивільних прав існує ймовірність «розширення меж» суб'єктивних цивільних прав шляхом зловживання саморегулювальними інструментами або ж здійснення зловживання відповідними правами у межах конкретних цивільних правовідносин, окреслені принципи у значній мірі стосуються саморегулювання відповідних суспільних зв'язків.

Як зазначає з цього приводу В. Д. Примак, наведені морально-правові імперативи здатні обмежувати сферу дії інших засад цивільного законодавства. На переконання вченого, в якості одного з об'єктів обмежувального впливу відповідних принципів виступає принцип свободи договору, зокрема в частині визначення моральної шкоди за порушення умов договору. Такий підхід обґрунтовується тим, що тільки суд наділений повноваженнями щодо надання юридичної оцінки стосовно додержання сторонами договору моральних вимог справедливості, розумності й добросовісності порушення яких власне і виступає визначальною підставою для застосування такого способу захисту немайнових суб'єктивних цивільних прав як відшкодування немайнової (моральної) шкоди. З цього, на думку вченого, логічно витікає обмеження принципу свободи договору зазначеними вище загальними принципами, в частині встановлення санкцій за порушення договірних зобов'язань [3, с. 86].

Ще один приклад обмежувального впливу загальних принципів цивільного права на принципи саморегулювання цивільних відносин наводять І. Р. Калаур та І. В. Зайцева-Калаур. Як зазначають вчені, у контексті аналізу частини третьої статті 509, а також частини першої статті 627 ЦК України, що у межах відповідних нормативних положень законодавець використовує категорію «справедливість» для визначення меж договірної свободи і у такий спосіб запобігає зловживанню при виборі контрагента у відносному цивільному правовідношенні і моделюванні змісту такого правовідношення.

Законодавче встановлення таких меж здійснюється не тільки шляхом безпосереднього відсилання до справедливості як морально-етичної категорії, але і вказівкою на ті умови договору, які з точки зору прав є «несправедливими».

На переконання вчених, при конструюванні договору приєднання, його умови встановлюються однією зі сторін і при цьому укладення договору відбувається шляхом погодження іншою потенційною стороною із запропонованими умовами договору. Ураховуючи ці особливості, умови договору приєднання не повинні бути явно обтяжливими для сторони, яка приєдналася, позбавляти її тих прав, які вона мала б за звичайних умов та обмежувати відповідальність другої сторони за порушення зобов'язання. Саме тому, на переконання вчених, в якості гарантії захисту прав від подібних «несправедливих умов» договору приєднання у законі передбачено можливість сторони, що приєдналася вимагати зміни або розірвання договору [4, с. 136–137; 5, с. 47].

Водночас, вирішуючи цю проблему, слід повернутись до базової основи принципів цивільного права.

У сучасній цивілістиці склалось дві основні концепції принципів. Перша отримала назву «позитивістська» і полягає у тому, що принципи права розглядаються в якості ідей, нормативно-керівних положень того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування людства [6, с. 121]. На наше переконання, більш вірно називати таку концепцію догматичною (формально-догматичним, формально-юридичним), адже саме у межах формально-догматичного підходу право визначається з формальних позицій у зв'язку з чим втілюється у встановленні правових норм органами влади [7, с. 6]. У зв'язку з цим у межах такого підходу принципи права розглядаються як вихідні ідеї упорядкування цивільних відносин нормативними положеннями і актами саморегулювання цивільних відносин, що отримали закріплення у відповідних положеннях законодавства.

Цьому підходу протиставляється концепція у межах якої, як зазначає Д. П. Вівчарук, принципи права розглядаються як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації [6, с. 121–122]. Це положення, вважаємо, потребує конкретизації.

Більш доречно назвати цей підхід «природним» але не у тому розумінні, що він будується на природних правах людини, а у тому, що він відображає природу побудови цивільних відносин, їх закономірності і особливості динаміки. В основу цього підходу покладається теза про те, що цивільне право має похідний від цивільних відносин характер і лише відображає специфіку останніх. Мова йде у тому числі про матеріальний підхід до визначення сутності цивільних відносин у межах якого, як зазначає Д. С. Спесівцев, останні визначаються, виходячи з їх природи, яка має первісний відносно цивільного законодавства характер [8, с. 20]. З цього ж слідує і те, що цивільне законодавство лише констатує (санкціонує) цивільно-правовий характер відповідних фактичних цивільних відносин, а тому і не встановлює, а лише визначає певні принципи їх побудови і розвитку. Інакше кажучи, законодавець не

встановлює принципи упорядкування цивільних відносин на власний розсуд, а лише санкціонує ті ідеї, які природно властиві побудові і розвитку цивільних відносин.

Тому, повертаючись до зазначеного вище співвідношення між загальними і спеціальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин, слід констатувати, що загальні принципи дійсно встановлюють певні межі для саморегулювання таких відносин, однак, відповідаючи природним закономірностям побудови і розвитку майнових цивільних відносин, ці принципи не звужують потенціал саморегулювання, а навпаки, санкціонують визначені суспільством межі за якими саморегулювання перестає відповідати духу закономірностей побудови і розвитку цивільних відносин, а по суті – таким моральним імперативам як справедливість, добросовісність і розумність, на яких будуються цивільні відносини.

Крім того, слід розуміти, що аналізовані принципи мають з одного боку загальний, а з іншого – всеохоплюючий характер. Являючи собою базові засади упорядкування цивільних відносин актами децентралізованого і централізованого регулювання, вони проникають практично у всі рівні цивільного права і цивільних відносин і у такий спосіб можуть знаходити більш конкретне втілення в аспекті конкретної конструкції певного цивільного правовідношення. У зв'язку з цим спеціальні принципи саморегулювання цивільних відносин у значній мірі являють собою більш конкретні прояви розглянутих вище загальних засад. Якщо, наприклад, принцип розумності, у загальних рисах у рівній мірі стосується як централізованого, так і децентралізованого регулювання суспільних відносин і позначає у цілому урахування при як при централізованому, так і при децентралізованому регулюванні конкретних у тому числі соціально-економічних обставин життя суспільства, то на рівні децентралізованого регулювання знаходить втілення один з важливих аспектів цього принципу, а саме ефективність, яка у контексті саморегулювання набуває чіткого і більш конкретного змісту.

Але при цьому водночас слід зважати і на те, що конкретний спеціальний принцип саморегулювання цивільних відносин не у всіх випадках коректно розглядати як більш вузький прояв одного із зазначених вище принципів, оскільки, незважаючи на загальний характер останніх, відповідний спеціальний принцип може набувати характеру «змішаного» або «складного» характеру і поєднувати у собі елементи декількох із зазначених вище загальних принципів, а також набувати унікального змісту, що виходить за межі зазначених вище принципів. Встановлювати при цьому питому вагу унікальності змісту такого принципу і обсягу, у межах якого він є уточненням одного із зазначених вище загальних принципів, варто лише із суто академічного інтересу, проте практична цінність такої фрагментації залишиться відносно низькою.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід констатувати, що виступаючи базовими основами правового регулювання цивільних відносин, загальні принципи цивільного права мають всеохоплюючий характер. Це отримує прояв у їх проникненні у абсолютно всі сфери суспільних зв'язків, які виступають предметом правового регулювання цивільного права. Ураховуючи те, що відносини, які складаються у різних сферах суспільного життя, наділяються специфічними ознаками, втілення відповідних принципів також отримує у певній мірі унікальну форму, що, при цьому, не змінює їх сутнісної основи, стрижневих положень.

Крім того, загальні принципи саморегулювання майнових цивільних відносин, до яких відносяться, зокрема принципи справедливості, добросовісності і розумності, за своєю суттю є морально-етичними максимами у зв'язку з чим їх формалізація на рівні положень чинного цивільного законодавства України передбачає їх введення у певну юридичну формулу яка при цьому не може бути чіткою і казуальною у силу поширення відповідних принципів абсолютно на усі цивільно-правові конструкції і елементи механізму цивільно-правового регулювання суспільних відносин, а тому і неможливості визначення проявів цих принципів окремо відносно кожної конструкції і елемента відповідно. Саме тому зміст цих принципів залишається відносно широким, хоча і сутнісно окресленим.

Поряд із цим всеохоплюючий характер загальних принципів означає їх поширення і на сферу саморегулювання майнових цивільних відносин. Ураховуючи те, що відповідні загальні принципи є морально-етичними максимами, джерелом яких виступає саме суспільство, а саморегулювання майнових цивільних відносин також є результатом розвитку суспільства, відповідні принципи визначають межі саморегулювання, яке, своєю чергою, базується на індивідуальних інтересах, уявлення учасників цивільних відносин про порядок задоволення яких може дещо відрізнятись від уявлень суспільства. Тобто, за своєю сутністю загальні принципи цивільного права, які водночас виступають загальними принципами саморегулювання майнових цивільних відносин закладають основу для індивідуального саморегулювання майнових цивільних відносин, яке потенційно може здійснюватись з відхиленням від цінностей суспільства, а тому виступають свого роду запобіжником від відповідних радикальних відхилень. У зв'язку з цим спеціальні принципи саморегулювання майнових цивільних відносин, за загальним правилом, не можуть подолати ці межі і у цілому не орієнтовані на досягненні такої мети. Навпаки, вони орієнтуються на визначення порядку саморегулювання майнових цивільних відносин у відповідних межах і фактично структурують уявлення про порядок його здійснення. Тому відповідні спеціальні принципи цілком закономірно сприяють більш глибокій розробці і розвитку сфери саморегулювання цивільних відносин, проте у межах, визначених відповідними морально-етичними імперативами, зодягненими у юридичну форму базових засад централізованого і децентралізованого правового регулювання цивільних відносин.

Література:

1. Марусяк Л. О. Аксиологія принципів цивільного права. *Юрид. наук. електрон. журн.* : електрон. наук. фахове вид. 2021. № 3. С. 106–109. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/27.pdf (дата звернення: 04.11.2022).
2. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, госп-во і право*. 2020. № 4. С. 11–16.
3. Примак В. Д. Справедливість цивільно-правової відповідальності у співвідношенні з принципами розумності, добросовісності, верховенства права, юридичної рівності та пропорційності. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24, т. 2. С. 85–89.
4. Калаур І. Р., Зайцева-Калаур І. В. Справедливість як об'єктивна основа здійснення та захисту цивільних прав. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та*

міжнародний досвід: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21–23 квіт. 2017 р.). Тернопіль : Економічна думка, 2017. С. 135–138.

5. Зайцева-Калаур І. В. Принцип справедливості в механізмі правового регулювання договірних та деліктних зобов'язань. *Право і суспільство*. 2017. № 4. С. 45–49.
6. Вівчарук Д. П. Основні засади цивільного права та їх значення. *Наук.-інформ. вісн. Івано-Франківського ун-ту імені Короля Данила Галицького: журн. Серія Право*. 2019. № 8(20). С. 120–126.
7. Яроцький В. Л. Проблеми використання формально-догматичного методу в сучасних цивілістичних дослідженнях. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 5–13.
8. Спесівцев Д. С. Концептуальні проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах війни : монографія. Луцьк : Завжди Поруч, 2022. 248 с.

Vasyliiev V. Correlation between general and special principles of self-regulation of property civil relationships

Summary. The article deals with the Correlation between general and special principles of self-regulation of property civil relationships.

It is determined that general principles of self-regulation of appropriate civil relationships i.e. principles of justice, good faith and reasonableness are morally-ethical imperatives by their nature. Formalization of them by provisions of current civil legislation of Ukraine provides their formulation as juridical formula that at the same time cannot be casual because of spreading of such principles over all civil juridical constructions and elements of mechanism of civil law regulation of social relationships.

At the same time comprehensive character of general principles means their spreading over sphere of self-regulation of property civil relationships. Taking into account that appropriate general principles are morally-ethical maxima the source of which is society and taking into account that self-regulation is also the result of social development, appropriate principles outlines the borders of self-regulation that in its turn is based on individual interests. At the same time the understanding of the participants of civil juridical relations about the ways of satisfaction of appropriate interests can be different than social norms. So general principles of civil law that are at the same time general principles of self-regulation of property civil relationships found the basis for individual self-regulation of property civil relationships that potentially could be conducted with deviation of values of society so in such way they becomes safeguard from possible critical deviations.

The author concludes that special principles of self-regulation of property civil relationships as a rule cannot overcome abovementioned borders and do not aim such purpose. Wise versa they are aimed to defined the order of self-regulation of property civil relationships within appropriate borders and structures the understandings about such order. That is why appropriate special principles naturally develops the sphere of self-regulation of civil relationships but within borders outlined by appropriate morally-ethical imperatives, clothed in juridical form of basic principles of centralized and decentralized juridical regulation of civil relationships.

Key words: principles, general principles, special principles, self-regulation, property civil relationships

Kolosov I. V.,*Dr Hab. (in Poland), PhD in Law (in Ukraine),**Private Expert in Law*

MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON CAPITALIST ERA (1639–1917)

Summary. Article proposed discusses the historical development of medically-social relations and medical law in European states of the Capitalist era. The purpose of present survey is a retrospective review of public relations, scientific doctrine and legal acts that led to the development of medical law during the periods of the aforesaid period of time; identification of their patterns, features and dialectical connections; derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law; development of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

Research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy, and empirical methods. Research materials are rare publications and modern sources for the period from 1828 to 2022. In particular, it was concluded that these relations were caused by the development, maturation of labour, criminal and administrative law. The issues of criminal liability of doctors in the Capitalist era were some shifted towards, but put forward the Housing law impact on medicine and occupational diseases. Consequently, the medically-legal paradox remained relevant; however the medically-legal triad transformed to tetrarch: labour, criminal, housing and administrative law – **LCHA impact factor**. Labour law development and requests became a priority.

It is concluded that capitalist medical law in Europe characterized by the poor physical condition of the working people of the capitalist countries at the beginning of the 20th century; a huge rate of dismiss due to illness and physical unsuitability in recruiting to the army; meanwhile, the armies' need was great, which also gave rise to a number of healthcare events. The ruling classes were have to find measures to combat the causes of occupational diseases and to yield to the requirements of workers aimed to improving medical care in cases of accidents at work and occupational diseases, to pay for temporary disability due to illness and so on and so forth.

Key words: Europe, medical law, capitalist era, medically-legal tetrarch, LCHA impact factor, labour law, occupational hygiene, preventive medicine.

Introduction. Continuing scientific exploration of the medically-labour relations' problems, it is inappropriate to pay no attention to their development and the degree of legal adjustment in capitalist era, which is logical given our previous research.

In respect to these circumstances, we repeatedly constituted about its significance for social relations, firstly, in field of labour [1, p. 104], and secondly, it should be deeply understood its value and place in the system of state-legal guarantee of labour relations in the future [2, p. 105].

Same approach will allow us to consider medical law not only as a separate branch, but also as a guarantor of social stability, labour protection and industrial relations, a regulator of labour

and work's safety, which gives conducted study an increased relevance and social demand.

At different times, the general issues of the history of medicine of the capitalist era were devoted to the works of such domestic scientists as Batkis G.A., Borodulin F., Zabludovski P.E., Losinski A.A., Lebedev K., their foreign colleagues: McCurich, Sand, Galdston, Aubery J. and so on and so forth.

The general issues of the development of medical law, in particular, in the context of labour law were devoted to the works of Moskalenko V.F., Yaroshenko O.M., Prylipko S.M., Inshyn M.I., Zhernakov V.V., Stetsenko S.G., Senyuta I.A., Sereda O.H., Yakovlev O.A., Viennikova V.V., Kolosov I.V. [3, p. 221; 4, p. 126–138; 5, p. 93; 6, p. 86–88] etc.

For all the respect to the scientific achievements of the aforesaid scholars, the issues of the development of medical and social relations and medical law in the capitalist era, their peculiarities and relationships with the norms of labour law, in our viewpoint, were not given sufficient attention.

Materials and Methods. Presented survey has done with assistance of formal and compares methods as special and ontology, deduction, analysis ad synthesis as common, which led to obtain a new data and background for discussion and further investigations from contemporary scientific viewpoint. Thus, research methodology is based on general scientific methods such as analysis, synthesis, induction, deduction, analogy and empirical methods – observation, comparison and statistical ones.

A qualitative research used content analysis of publications during 1828-2022 to examine the extent to which State's policy impacted on medical law norms development. Search for publications was carried out in databases of rarely editions, contemporary papers, encyclopedically data and so on and so forth. The search was carried out by keywords: 1) Europe; 2) medical law; 3) capitalist era; 4) medically-legal tetrarch; 5) LCHA impact factor; 6) labour law; 7) occupational hygiene; 8) preventive medicine.

The methodological basis of the survey, undoubtedly, is a dialectical method, the introduction of which provides an opportunity to study the object and subject of research in their gnoseological unity, as well as the nature of medical law development and their impact, as cause and effect. Due to the historical method, the periods and peculiarities of the formation of the European medical law notified separately: on pre-industrial and industrial capitalism. Using the structural and functional method in combination with the methods of classification and grouping, the social relations and legal framework cause medical law development both on pre-industrial and industrial capitalism was carried out. Based on the formal-logical and formal-legal methods, it was developed author's viewpoint about the medical law development in aforesaid period of history, their features as well as presented author's conclusions in field showed.

Tasks and Aims. Consequently, the purpose of the presented study is to:

1) retrospective review of public relations, doctrines and regulations that created a system of medical law of the states on capitalist era (1639–1917);

2) clarification of their patterns, features and dialectical connections;

3) derivation of relations in the field of medicine, which, due to their social significance, need and needed legal regulation, in particular, due to labour law;

4) providing of author's conclusions and outlining perspective directions of further scientific investigation.

The object of the study will be medically-social systems of the European states on capitalist era.

Results and Discussion. Transition from the feudal era to capitalist development on a world-historical scale usually dates from the mid-17th century – the victory of the bourgeois revolution in England. In the field of medicine, the social features of the new period were reflected in the fundamental work “On the Diseases of Artisans” (“De morbis artificum diatriba”) by B. Ramazzini (1633–1714), which describes more than 60 professions. The author paid attention to the impact of professional work on health, made an attempt for the first time to cover with his systematic description all the types of labour known to him, including mental labour, singing, sports, the work of breadwinners, gravediggers, sewers, pharmacists, as well as soldiers and hunters. The method he showed, enriched with new accumulated factual data, observation and research means, and then led to the emergence of a new science – occupational hygiene [7, p. 771].

Among the numerous infectious diseases that epidemically affected all countries, typhus, intestinal infections, malaria and pox were prominent. The chief physician of the English army, J. Pringle (1707–1782), who sought to reduce epidemic diseases, initiated a number of hygienic measures in barracks and camps. Simultaneously with him, aforesaid work in the navy was carried out by J. Lind (1716–1794). Due to the significant spread of zingot diseases among sailors in long voyages, Lind paid the main attention to mourning. In 1753, he pointed to the importance of fresh vegetables and lemon juice in preventing scurvy in sailors. His paper called “Essay on the means of preserving the health of seaman” (1757) took a prominent place in marine hygiene [8, p. 217].

The fight against pox was carried out in the 18th century in the form of variolation – vaccination of pox. J. Gunter led his student's years of experiences and observations of E. Jenner over pox diseases of different animals, transmission of infection, over cases of immunity. The huge material systematized by E. Jenner of observations and experiments on animals gave him the opportunity to begin vaccination of people on May 14, 1796 [9, p. 46].

Industrial capitalism demanded someone reforms caused the changes of Parisian, Montpellier and Strasburg's medical schools to *Ecoles de sante*, in the teaching of which anatomy and surgery took a prominent place for the training of surgeons of the revolutionary armies [10].

In Paris, the Department of Hygiene was created, headed by J.N. Halle (1754–1822). In 1803, the Anatomical and Pharmaceutical Societies were organized in Paris, in 1805 a medical and surgical society arose in London, and then the Swedish Medical Society [11].

In 1820, the Medical Academy was created in Paris, which played an advisory role under the government in the field of public

hygiene and had the task of promoting the development of medical sciences, veterinary medicine and pharmacy. It originally had the following sections: anatomy and physiology, medical pathology, surgical pathology, therapy, operative medicine, pathological anatomy, obstetrics, public hygiene, forensic medicine and medical police, veterinary medicine, medical physics and chemistry, pharmacy [12].

The activities of British hospitals developed mainly under the influence of the tasks of combating industrial injuries [13].

At beginning of the 19th century P. Kabanis in his essay “On the relationship between the physical and moral nature of man” dealt with the issue of the dependence of diseases on the living conditions of the people (unhealthy conditions of cities, untidy dwellings, poor quality of edible supplies). He came to the point that even the climate acts differently on the rich and on the poor, on various groups of artisans and workers. The reason for everything is the imperfection of the social system, which the supreme rulers of the people must change. A comprehensive scientific study of the causes of diseases of the unsecured classes and primarily workers was launched in England. The Parliamentary Bill on the survey of the factories' conditions (1832), which appeared on the basis of the developed contradictions between the landowning aristocracy and industrial bourgeoisie, opened a wide field for research in the hitherto undeveloped field of factory hygiene [14, p. 9].

In 1833, as a result of the work of Lord Ashley's parliamentary commission, parliament passed an Act banning the night work of adolescents and children, limiting their daily work to 12 hours and establishing for the first time a government factory inspection. L. Horner, being a member of this commission, advocated a reduction in the working day and produced a number of studies proving the harmfulness of a long working day. He has also consistently championed the ideas of general and professional education for workers' children. He was also a fighter for the introduction of devices to protect workers from accidents and for establishing the responsibility of factory owners for injuries and industrial injuries. B. Ramazzini, E. Greenhow and Arlidge conducted a classic study of the working conditions of potters. The authors found that life expectancy in pottery districts is extremely short. Greenhow established unfavorable health conditions in factory districts compared to the agricultural ones. Simultaneously, Greenhow noted that, despite the reduction of the working day, the intensity of labour introduced by the manufacturer threatens the health of workers. The activities of factory medical inspectors involved hospital doctors in working areas to participate in the study of working conditions and their impact on public health [15; 16].

The survey of the situation of labour in factories could not but affect the issues of hygiene of dwellings, the improvement of new villages, and the nutrition of workers. The huge outbreak of cholera and typhus is also provokes to study these sides of the problem. In the 30s of the 19th century significant research is carried out in the field of epidemiology, communal and food sanitation. A scientific school of sanitary doctors arises. At the head of the new direction of medicine – preventive medicine – was T. Southwood Smith. This scientist worked in the commission for the study of child labour at manufactories and was one of the most active commissioners on the preparation of the Poor Law of 1834. His extensive reports on quarantines (1845), cholera (1850), yellow fever (1854) and the results of sanitarian activities (1854) were of exceptional importance. E. Chadwick, not being a doctor by education, greatly contributed to the development of public hygiene and creation

of sanitary laws based on research. In his report (1833), he persistently proposed to introduce inspection and limit the use of child labour. On his initiative, in 1838, a Law was adopted establishing an accurate system of reports on births and deaths and the position of chief registrar was established. Of the other merits of E. Chadwick, his role in the preparation of the 1848 Law on the elimination of sanitary hazards and the prevention of diseases should be noted. The first city to invite a sanitary doctor was Liverpool, followed by London. J. Simon owns the providing of a table of workers' mortality, illustrating the impact of working conditions in workshops on their health [17].

In another study, he found out the effect of the nutritional factor on health due to a change in the structure of the working budget [18].

If earlier work appeared in the field of occupational hygiene and occupational diseases, then in most cases they were based on the study of literature and episodic examinations of various industries. Studies of poisons and gases in production were transferred to experimental background at the initiative of M. Pettenkofer. In 1881, he commissioned M. Gruber to undertake research into the effects of carbon dioxide when it was inhaled, and later same year M. Ogata began developing the question of sulfuric acid. Since 1884, K. Lehman, one of the founders of professional toxicology, took up the continuation of these experiments. He and his school were subjected to a quantitative study of about 35 gases and vapors, and long-term experiments in factory conditions and in some cases laboratory tests on humans served as control [19].

In 1882-1894, the first major manual on occupational diseases was published. It was released under the joint editorship of M. Pettenkofer and G. Zimsen [20, p. 50].

Notwithstanding, the teaching of social Darwinism was a negative factor in the development of understanding of social etiology and social prevention of morbidity. To the favour of link of German hygienists, it must be said that among them at the beginning of the 20th century the views of social Darwinism were hardly appreciated. Thus, K. Kisskalt in the guide of 1912 especially emphasized the need to develop hygiene in the interests of low-income segments of the population. In 1913, the Institute of Occupational Health was opened in Berlin. The large German hygiene manual of Abel, published on the eve of World War I, refused Morel's views on the need to destroy inferior elements. It was pointed out that the ability of these people to work can be ensured by appropriate social and hygienic measures. The Malthus law on the need to reduce population due to food shortages was also rejected and, on the contrary, the need to develop food hygiene in the interests of the masses was emphasized [21].

At the same time, it was made a require for the participation of the State in the costs and debts of hygienic measures related to the general population. The role of health education was emphasized. This was the case on the eve of the First World War, but all this changed fundamentally after its end [22; 23].

In general, the poor physical condition of the working people of the capitalist countries at the beginning of the 20th century caused a huge rate of dismiss due to illness and physical unsuitability in recruiting to the army. Meanwhile, the armies' need was great, which also gave rise to a number of healthcare events. The ruling classes were have to find measures to combat the causes of occupational diseases and to yield to the requirements of workers aimed to improving medical care in cases of accidents at work and occupational diseases, to pay for temporary disability due to illness and so on and so forth [24, p. 143–207].

Conclusions. 1. In capitalist (1639-1917) European states for the first time: 1) occupational and factory hygiene arose as scientific doctrine and state's policy with concrete regulations and charters for the treatment of vary kind of professions; 2) military medicine were summarizing as science and standards for their care were developed; 3) activities of hospitals developed mainly under the influence of the tasks of combating industrial injuries; 4) vaccination of pox stopped the pandemics; 5) many sources of medical law – Bills, Acts and Laws – have passed; 6) vary of Academies and medical societies have arisen; 7) preventive medicine arose so as...; 8) a table of workers' mortality, illustrating the impact of working conditions in workshops on their health; 9) the effect of the nutritional factor on health due to a change in the structure of the working budget were searched; 10) studies of poisons and gases in production were transferred to experimental background in respect to study production conditions; 11) major manual on occupational diseases was published.

2. Notwithstanding, the teaching of social Darwinism was a negative factor in the development of understanding of social etiology and social prevention of morbidity and became as background for furthermore fascist doctrine.

3. These relations were characterized by the poor physical condition of the working people of the capitalist countries at the beginning of the 20th century; a huge rate of dismiss due to illness and physical unsuitability in recruiting to the army; meanwhile, the armies' need was great, which also gave rise to a number of healthcare events. The ruling classes were have to find measures to combat the causes of occupational diseases and to yield to the requirements of workers aimed to improving medical care in cases of accidents at work and occupational diseases, to pay for temporary disability due to illness and so on and so forth.

4. As in the Ancient World and Middle Ages, medical law developed and was caused by the development, maturation of labour, criminal and administrative law. The issues of criminal liability of doctors in the Capitalist era were some shifted towards, but put forward the Housing law impact on medicine and occupational diseases.

5. Consequently, the medically-legal paradox remained relevant; however the medically-legal triad transformed to tetrach: labour, criminal, housing and administrative law – **LCHA impact factor**. Labour law development and requests became a priority.

6. In respect to these circumstances, the development of medically-legal relations in 20-th century is to be further studied in order to consolidate the existing conclusions and identify new features of development, for instance, European medical law.

Bibliography:

1. Колосов І. В. Історичні передумови виникнення правових актів у галузі медицини в державах Стародавнього Світу. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 1(53). С. 94–104. doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1\(53\).261124](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.1(53).261124)
2. Серета О. Г., Колосов І. В. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в азійсько-тихоокеанському регіоні: порівняльно-правове дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. Вип. 92. С. 88-105. doi: <https://doi.org/10.32837/apdr.v0i92.3266>
3. Прилипка С. М., Колосов І. В., Веннікова В. В. Профспілки у Північній Америці та Австралії: ключові особливості, вплив та роль у підтриманні соціального діалогу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 205–221. doi: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2022-29-3-205>

4. Ilya Kolosov. MILITARY'S MEDICAL COOPERATION BETWEEN POLAND AND UKRAINE: LABOUR LAW FEATURES. The security architecture of European and Euro-Atlantic spaces: Scientific monograph [science eds. T. Astramovich-Leik, Ya. Turchyn, R. Kordonskyi]. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". 2022. 268 p. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-225-8-9>
5. Kolosov I. Impact of the International Labour Organization Acts on public relations in field of medicine. International scientific conference «The role of legal science in establishing a new world order in wartime and post-war period»: conference proceedings, July 29–30, 2022. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2022. P. 93–96. doi: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-229-6-24>
6. Веннікова В. В., Колосов І. В. Напрямки реформування галузі трудового права у Катарі: порівняльно-правове дослідження. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 155. С. 76–88. doi: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.155.231916>
7. Баткис Г. А. Фашизм и медицина. *Советский врачебный журнал*. 1938. № 10. С. 771.
8. Бородулин Ф. Кризис современной медицины. *Под знаменем марксизма*. 1928. № 7–8. С. 217.
9. Заблудовский П.Е. Утопический социализм Фурье и медицина. *Советская медицина*. 1937. № 13. С. 46.
10. Иовский А. Обзорение медицинских систем в начале 19-го столетия. *Вестник естественных наук и медицины*. 1828. № 5, 7. № 3–7, 11, 12. 1829. № 1. 1831.
11. Линдеман В. К. Главнейшие течения в общей патологии 19 в. Киев, 1911.
12. Лозинский А. А. К истории некоторых важнейших медицинских систем 18 и 19 вв. : дисс. Спб. 1905.
13. Образцов П. М. Исторический очерк литературы практической медицины в 19 столетии. Спб. 1862.
14. Радумовский В. И. Медицина и хирургия в 19 столетии. *Труды 8-го Пироговского съезда*. 1903. Вып. 7. С. 9.
15. Рубакин А.Н. Империализм и ухудшение здоровья трудящихся. М., 1959.
16. Тимирязев К. А. Основные черты истории развития биологии в 19 столетии. М., 1908.
17. Якубова Е. Н. Вопросы здравоохранения во Франции в период революции 1848 года и Парижской коммуны. М., 1958.
18. Aubery J. Les grandes victoires de la medicine. P., 1956.
19. McCurich H.J. The treatment of the sick poor of this country and the preservation of the health of the poor in this country. Oxford. 1929.
20. Redetzky H. Zur Geschichte der Organisation des Gesundheitswessens. В., 1953. 50.
21. Sand R. Vers la medicine sociale. P., 1948.
22. Schwetz J. L'evolution de la medicine au Congo belge. Bruxells, 1946.
23. Seventy-five years of medical progress 1878–1953 / edited by L. H. Bauer. Philadelphia, 1954.
24. Большая медицинская энциклопедия / гл. ред. акад. Бакулев А. М. М. : Государственное научное издательство «Советская энциклопедия», 1960. Том 17. 1184 с.

Колосов І. Розвиток медичного права у епоху капіталізму (1639–1917)

Анотація. У статті розглядаються питання історичного розвитку медико-соціальних відносин і медичного права в європейських державах капіталістичної епохи. Метою даного дослідження є ретроспективний огляд суспільних відносин, наукової доктрини та нормативно-правових актів, які призвели до розвитку медичного права у вищевказаний період часу; виявлення їх закономірностей, особливостей і діалектичних зв'язків; виведення відносин у сфері медицини, які в силу своєї соціальної значущості потребують і потребували правового регулювання, зокрема, нормами трудового права; розробка авторських висновків та окреслення перспективних напрямів подальшого наукового дослідження.

Методологія дослідження базується на загальних наукових методах, таких як аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія та емпіричні методи. Матеріали досліджень є рідкісними виданнями та сучасними джерелами за період з 1828 по 2022 роки. Зокрема, було зроблено висновок, що вищезгадані суспільні відносини були нерозривно пов'язані з розвитком, визріванням норм трудового, кримінального та адміністративного права. Питання кримінальної відповідальності лікарів в капіталістичну епоху були дещо зміщені в бік, але на порядок денний поставлені питання впливу житлового права на медицину та професійні захворювання. Отже, медико-правовий парадокс залишався актуальним; однак медико-правова тріада перетворилася на тетрархію: трудове, кримінальне, житлове та адміністративне право – ЛСНА імпакт-фактор. Пріоритетного характеру для медицини набув розвиток і запити трудового права.

Зроблено висновок, що капіталістичне медичне право в Європі характеризується поганим фізичним станом трудящих капіталістичних країн на початку ХХ століття; величезною кількістю звільнень через хвороби і фізичну непридатність при наборі в армію; тим часом, потреба армій була великою, що також породило низку медичних заходів. Правлячі класи повинні були знайти заходи по боротьбі з причинами професійних захворювань і поступитися вимогам працівників, спрямованим на поліпшення медичної допомоги у випадках нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, на оплату тимчасової непрацездатності внаслідок хвороби тощо.

Незважаючи на це, вчення соціального дарвінізму було негативним фактором у розвитку розуміння соціальної етіології та соціальної профілактики захворюваності і стало основою для подальшого утвердження фашистської доктрини.

У зв'язку з цим, має бути додатково вивчений розвиток медико-правових відносин у 20 столітті, з метою закріплення існуючих висновків та виявлення нових особливостей розвитку, зокрема, європейського медичного права.

Ключові слова: Європа, медичне право, капіталістична епоха, медико-правова тетрархія, ЛСНА імпакт-фактор, трудове право, гігієна праці, профілактична медицина.

*Пожарова О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

*Пожаров Ю. В.,
адвокат
Ради адвокатів Одеської області*

СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ: ОСТАННІ ЗМІНИ

Анотація. У статті здійснено аналіз основних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці».

Так, роботодавці можуть користуватися матеріальними стимулами у разі прийому на роботу певних категорій осіб. Змінюється механізм квотування щодо працевлаштування. Вводиться нова категорія осіб, що мають додаткові гарантії в сприянні працевлаштуванню. Передбачені нові можливості по підвищенню конкурентоздатності на ринку праці через розширення доступності програми по наданню ваучерів на навчання. Розширено коло осіб, які можуть отримати послуги як безробітні. Відбувається посилення страхових принципів через зміну умов, тривалості та розміру виплати допомоги по безробіттю.

Досліджено досвід розвинутих країн Європи щодо програм підтримки молоді при працевлаштуванні, які сприяли зростанню гнучкості робочої сили та розвитку інноваційних форм зайнятості. Встановлено, що Польща, Франція, Німеччина, Швеція стимулює підприємців щоб ті брали до себе на роботу молодь. Швеція є однією із зразкових країн де зайнятість населення на високому рівні через запровадження механізму допомоги на відкриття молоддю власного бізнесу.

Проаналізовано статтю 22 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та зроблено висновок, що внаслідок запропонованих змін тривалість виплати допомоги по безробіттю для застрахованих осіб, страховий стаж яких менше 30 років, зменшується. Крім цього, зміни стосуються і тривалості виплати допомоги по безробіттю молоді, а саме зменшення їх з 180 до 120 днів.

Вносяться пропозиції щодо необхідності змістовного доопрацювання деяких положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» з метою приведення їх у відповідність до вимог частини третьої статті 22 Конституції України, якими не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів.

Ключові слова: безробіття, соціальний захист, Національна стратегія, зайнятість населення, ринок праці, активні програми, молодь, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, міжнародний досвід, розвинути країни Європи.

Постановка проблеми. За даними Організації Об'єднаних Націй кожен третій працездатний не має роботи взагалі або має випадковий чи сезонний заробіток. Виявляється, що безробіття є центральною соціальною проблемою сучасного суспільства. Україна стала однією з країн, яка найбільше постраждала від фінансово-економічної кризи та має один із найвищих показників безробіття в регіоні Центрально-Східної Європи. Введення воєнного стану в Україні сприяло загостренню цих проблем, зокрема вплинуло на зростання рівня безробіття.

Реформування національного законодавства щодо страхування на випадок безробіття та аналіз досвіду окремих зарубіжних країн у цій сфері є актуальним питанням сьогодення.

Стан дослідження. Проблемні питання у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування досліджуються у наукових роботах Н.Б. Болотіної, І.М. Сироти, С.П. Прилипко, Г.І. Чанишевої, О.С. Щукіна та інш. Проте варто зазначити, що незважаючи на значну увагу вчених до проблем безробіття в Україні, страхування на випадок безробіття потребує подальшого вивчення й додаткових наукових практичних розробок.

Мета дослідження – проаналізувати останні зміни, які було внесено до законодавства про страхування на випадок безробіття в період воєнного стану.

Дослідити методи боротьби з безробіттям в державах-членах Європейського Союзу, насамперед Німеччині, Франції, Швеції, Польщі та підготувати пропозиції щодо удосконалення національного законодавства у сфері страхування на випадок безробіття.

Виклад основних положень. Україна як соціальна держава спрямовує свою політику для забезпечення соціальної захищеності, соціального діалогу і соціальної солідарності суспільства, гарантує громадянам право на соціальний захист. Право на соціальний захист від безробіття належить до основних конституційних прав громадян України. Стаття 46 Конституції зазначає, що соціальний захист включає право громадян України на забезпечення їх у разі настання різних соціальних ризиків. До таких ризиків відносяться: повна, часткова або тимчасова втрата працездатності, втрата годувальника, безробіття з незалежних від особи обставин, тощо [1].

Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021 затверджено оновлену Національну стратегію у сфері прав людини. Реалізація Стратегії забезпечується спільними діями органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, Уповнова-

женого Верховної Ради України з прав людини за підтримки ООН, Ради Європи, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій. Нова стратегія передбачає роботу за 27 напрямками, серед яких забезпечення права на працю та соціальний захист. Стратегія спрямована на об'єднання суспільства з питань щодо розуміння цінностей прав і свобод людини, що забезпечуються у т.ч. й через функціонування ефективних механізмів для реалізації належного соціального захисту.

Крім того, у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, яку затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 03.03.2021 року, звернуто увагу на те, що на превеликий жаль, хоча Україна є однією з найбільших за територією та кількістю населення держав Європи, але також є однією з найбільш розвинених, що підтверджує показники безробіття за методологією МОП [2].

Причому саме молодь формує високий показник безробіття осіб у віці 15-24 років, яка була непрацевлаштована після закінчення навчальних закладів. Зрозуміло, що основними причинами безробіття серед молоді є відсутність досвіду роботи, відірваність знань від практики, невідповідність до роботи в реальному бізнесі та нерозуміння того, як цей бізнес працює. Задля вирішення цих проблем було заплановано розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту про внесення змін до Закону України «Про зайнятість населення» відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік, який затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 276-р від 24.03.2021 року з метою впровадження нових активних програм на ринку праці, зменшення кількості безробітних та збільшення чисельності зайнятого населення [3].

Цікавим для практичного використання є досвід окремих країн Європейського Союзу, де створюються міжнародні програми, на меті яких є розвиток та підтримка молоді, а також створення нових робочих місць. Так, в Польщі створюють програми працевлаштування за якими особи, які закінчили навчання у навчальних закладах мають змогу отримати роботу, така програма називається «Pierwsza praca» (Перша робота). Крім того, є спеціальні «невитратні програми», що сприяють підвищенню конкурентоспроможності незайнятих громадян, що забезпечують посередництво у працевлаштуванні, здійсненні професійної орієнтації, що фінансується Фондом підтримки відділень зайнятості.

У Франції більшість молоді має тимчасову роботу тому там поширений неповний робочий день. Влада Франції стимулює підприємців щоб ті брали до себе на роботу молодь, а держава бере на себе всі витрати щодо страхування. Цікавою є програма, відповідно до якої молодий безробітний з метою відкриття власної справи має право отримати усю суму дотації з безробіття за максимальний термін.

У Франції діє також програма, за якою допускається виплата молодим безробітним усїєї суми дотації з безробіття за максимальний термін за умови відкриття ним власної справи.

В Німеччині кожному роботодавцеві який взяв на роботу молодого не кваліфікованого співробітника держава виплачує підприємству одноразову дотацію. Також за кожного прийнятого молодого працівника у віці від 16 до 26 років надаються податкові пільги. А також здійснюються фінансова підтримка державою фірм, які займаються підготовкою молодих спеціалістів у Німеччині.

Швеція є однією із зразкових країн де працевлаштування молоді на високому рівні. Саме держава дбає про підвищення зайнятості населення, дає можливості для праці, підтримуючи та заохочує їх до створення власного бізнесу. Держава створює мережі державних спеціалізованих закладів, а також фінансує підтримку молодіжних організацій. Як зазначає Ю.В. Палагнюк, ще у 1980 роках з метою повної ліквідації безробіття, перекваліфікації кадрів та створення нових робочих місць у Швеції було розроблено концепцію «активної політики у сфері праці» [4].

Отже, при впровадженні нових активних програм сприяння зайнятості населення, у тому числі для молоді, необхідно враховувати досвід розвинених країн Європи.

У 2021 році був розроблений проект закону, який, в першу чергу, направлений на зменшення безробіття серед населення, зокрема молоді, тобто запровадження нових компенсацій, які повинні надати можливість молоді швидше набути досвід роботи у роботодавця та підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці; а також спрямований на запровадження компенсацій для роботодавців, зокрема за працевлаштувану молоду особу, що дозволить частково покрити витрати роботодавця на навчання та практичну підготовку такої особи до роботи.

У 2022 році було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» [5].

Зміни вносяться до Кодексу законів про працю України та законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», «Про зайнятість населення», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Так, у Кодексі законів про працю України вилучається стаття 196 і та вносяться правки до статті 14 Закону України «Про зайнятість населення». Відтак, скасовуються і штрафи за недотримання квот. При цьому роботодавці можуть користуватися матеріальними стимулами у разі прийому на роботу певних категорій осіб, що є вразливими на ринку праці. Фактично пропонується запровадити компенсації роботодавцям частини витрат на оплату праці або єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування за працевлаштування деяких категорій зареєстрованих безробітних, зокрема молоді, чим змінити діючий до цього неефективний механізм квотування працевлаштування окремих категорій осіб. А також з метою сприяти працевлаштуванню довгострокових безробітних – надання компенсації роботодавцям витрат єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Крім цього, передбачена нова категорія осіб, що мають додаткові гарантії в сприянні працевлаштуванню, а саме «інші категорії громадян, визначені Кабінетом Міністрів України, з урахуванням ситуації на ринку праці, а також встановлення карантину, виникнення надзвичайної ситуації, введення надзвичайного або воєнного стану в країні».

Також посилення страхових принципів через зміну умов, тривалості та розміру виплати допомоги по безробіттю

повинне забезпечити збалансування бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття найближчим часом.

Передбачені нові можливості по підвищенню конкурентоздатності на ринку праці через розширення доступності програми по наданню ваучерів на навчання. Зокрема, право на отримання ваучера отримують нові категорії громадян:

– особи, звільнені з військової служби після участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України;

– особи з інвалідністю за відсутності підходящої роботи, а також особи, які у період дії воєнного стану в Україні або окремих її територіях під час служби, трудової та іншої діяльності, проживання на відповідній території отримали поранення, контузію, каліцтво або захворювання внаслідок військової агресії, перебуваючи безпосередньо в районах проведення воєнних (бойових) дій та у період здійснення воєнних (бойових) дій або в районах, що піддавалися бомбардуванням, авіаударам та іншим збройним нападам.

Ці особи та інші категорії громадян, які зазначені в статті 30 Закону України «Про зайнятість населення», зможуть отримати ваучер на навчання шляхом: перепідготовки за робітничою професією; підготовки за спеціальністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовки на наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового / освітньо-творчого) рівня вищої освіти); спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями.

Статус зареєстрованого безробітного та право на виплату допомоги по безробіттю зможуть також набути одинока мати (батько), яка (який) здійснює догляд за дитиною з інвалідністю та один з батьків, прийомних батьків, батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу, усиновитель, опікун, піклувальник дитини з інвалідністю підгрупи А, які відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» мають право на призначення надбавки на догляд за дитиною. Таким чином, розширено коло осіб, які можуть отримати послуги як безробітні. Однак, під час дії воєнного стану виплата допомоги по безробіттю припиняється, зокрема, з 31 календарного дня від дня перетину зареєстрованим безробітним державного кордону України у разі безперервного перебування ним за кордоном понад 30 календарних днів.

Водночас зміни, які внесені до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття», а саме: до статті 22 – фактично збільшують мінімальний страховий стаж, необхідний для отримання права на допомогу по безробіттю, з 6 до 7 місяців протягом 12 місяців. Внаслідок запропонованих змін тривалість виплати допомоги по безробіттю для застрахованих осіб, страховий стаж яких менше 30 років, зменшується [6].

Аналогічні зміни стосуються і тривалості виплати допомоги по безробіттю молоді, яка закінчила або припинила навчання у закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, звільнилася із строкової військової або альтернативної (невійськової) служби і яка потребує сприяння у працевлаштуванні на перше робоче місце, і внутрішньо переміщеним особам, які не мають

документів, необхідних для надання статусу безробітних (з 180 до 120 днів).

Утім, зміни до статті 22 вищезгаданого закону не відповідають вимогам частини третьої статті 22 Конституції України, якими не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав та свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Підводячи підсумки вищесказаного, необхідно зазначити, що забезпечення активізації програм зайнятості в розвинутих країнах Європи сприяло зростанню гнучкості робочої сили та розвитку інноваційних форм зайнятості через пільгове кредитування безробітних, забезпечення програм їх субсидування у випадку започаткування власної справи та підтримку програм з обов'язкової професійної освіти безробітних.

Прийняття Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» це безумовно позитивний крок на шляху реформування законодавства у сфері страхування на випадок безробіття, але водночас окремі положення цього закону є суперечливими, оскільки звужують зміст та обсяг існуючих прав застрахованих осіб на соціальний захист у разі безробіття, й тому потребують доопрацювання з метою дотримання вимог статті 22 Конституції України.

Література:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету міністрів від 03.03.2021 року № 179. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/179-2021-p> (дата звернення : 30.11.2022).
3. Про затвердження Плану пріоритетних дій Уряду на 2021 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 березня 2021 року № 276-р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 31. Ст. 1801.
4. Палагнюк Ю.В., Штим О.В. Державна політика зайнятості молоді в країнах-членах ЄС: досвід для України. URL : https://www.researchgate.net/publication/338951886_Derzavna_politika_zajnatosti_molodi_v_krainah_clenah_ES_dosvid_dla_Ukraini
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці: Закон України від 21 вересня 2022 року № 2622-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text> (дата звернення : 30.11.2022).
6. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2020 року № 1533-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text> (дата звернення : 30.11.2022)

Pozharova O., Pozharov Yu. Unemployment insurance: recent changes

Summary. The article analyses the main provisions of the law of Ukraine «On amendments to certain legislative acts of Ukraine on reforming the employment service, social insurance in case of unemployment, promoting productive employment of the population, including young people, and introducing new active programs in the labour market».

Thus, employers can use material incentives in the case of hiring certain categories of persons. The mechanism of employment quotas is changing. A new category of persons with additional guarantees in promoting employment is being introduced. There are new opportunities to increase competitiveness in the labour market by expanding the availability of the Training Voucher Program. The range of people who can receive services as unemployed has been expanded. There is a tightening of insurance principles due to changes in the conditions, duration and amount of payment of unemployment benefits.

The article examines the experience of developed European countries regarding programs to support young people in employment, which contributed to the growth of labour flexibility and the development of innovative forms of employment. It is established that Poland, France, Germany, and Sweden encourage entrepreneurs to hire young people. Sweden is one of the exemplary countries where employment is at a high level due to the introduction of a mechanism to help young people start their own businesses.

Article 22 of the law of Ukraine "on mandatory state social insurance in case of unemployment" is analysed and it is

concluded that as a result of the proposed changes, the duration of payment of unemployment benefits for insured persons whose insurance experience is less than 30 years is reduced. In addition, the changes relate to the duration of payment of unemployment benefits to young people, namely, reducing them from 180 to 120 days.

Proposals are made on the need for meaningful revision of certain provisions of the law of Ukraine «On amendments to certain legislative acts of Ukraine on reforming the employment service, social insurance in case of unemployment, promoting productive employment of the population, including young people, and introducing new active programs in the labour market». In order to bring them in line with the requirements of Part Three of Article 22 of the Constitution of Ukraine, which do not allow narrowing the content and scope of existing rights and freedoms when adopting new laws or making changes to existing laws.

Key words: unemployment, Social Protection, National Strategy, employment, labour market, active programs, youth, mandatory state Social Insurance, International experience, develop European countries.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

*Стукаліна О. В.,**аспірант кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ*

СУЧАСНИЙ СТАН ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану терористичних актів у великих містах України. З'ясовано, що в Україні намітилися стійкі тенденції до погіршення терористичної ситуації, що, у першу чергу, пов'язано зі збройним конфліктом, який відбувається у нашій державі доволі тривалий проміжок часу, в якому сторона-агресор застосовує різноманітні засоби і методи для досягнення злочинних цілей шляхом вчинення терористичних актів. Доведено, що характерної гостроти терористичний акт набув у межах великих міст України, насамперед – у м. Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Запоріжжі та Львові. Стверджується, що протягом 2013–2021 рр. загальна кількість терористичних актів у м. Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Запоріжжі та Львові із певними коливаннями змінилась у бік зменшення, що пов'язано з різного роду випадковими обставинами, а не із системними явищами та процесами, що впливають на їх реальний стан. Визначено, що в Україні виявляється у 38 разів менше злочинців-терористів порівняно з кількістю облікованих терористичних актів. Встановлено, що найбільш ураженими від цього суспільно небезпечного діяння є м. Дніпро, з середнім показником 5,5 злочинів, за ним розміщується м. Харків (1,1), м. Одеса – 0,9, м. Київ – 0,3, м. Запоріжжя – 0,2 та м. Львів – 0,1 злочин даної категорії на 100 тис. міського населення. Виявлено, що терористичні акти у великих містах України вчиняються особами у сукупності зі злочинами, як із спільним родовим об'єктом, так і з абсолютно протилежним. Тобто, майже по кожному другому вирокі суду особа визнається винною за вчинення злочину, передбаченого ст. 258 КК України, у сукупності з іншими злочинами. Стверджується, що злочинний світ прагне погіршити загальний стан громадської безпеки і публічного порядку у міському середовищі та створити «сприятливу» криміногенну обстановку для реалізації злочинних намірів шляхом терористичного залякування міського населення. Зроблено висновки, що пріоритетним завданням України є постійна боротьба за збереження найвищих соціальних цінностей шляхом впровадження якісних антитерористичних заходів, що відповідатимуть масштабу сучасних терористичних загроз.

Ключові слова: терористичний акт; стаття 258 КК України; тероризм; великі міста України; регіони; кількісні показники; якісні показники; кримінологічна характеристика злочинності.

Постановка проблеми. Сучасний стан терористичних актів у великих містах України є однією з найбільш актуальних соціально-політичних проблем. Характерної гостроти терористичний акт набув у межах великих міст України, насамперед – у м. Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Запоріжжі та Львові. Саме у цих територіально-просторових системах простежується не лише істотне зростання рівня терористичних актів, а й поява

їх нових конфігурацій. Подібна ситуація пояснюється тим, що у великих містах зосереджується позитивний потенціал для злочинців-терористів, серед чого: особливе територіально-просторове розташування; значна чисельність і щільність населення; величина міста; висока урбанізація; концентрація частини промислового, соціального, економічного, демографічного, транспортного, культурного та наукового потенціалу; наявність об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що мають стратегічне значення; набір та кількість підприємств, установ і організацій; розгалуженість транспортно-логістичних систем; розвиненість міської інфраструктури; наближеність до лінії кордону та багато іншого. Тому місцеві, іногородні та іноземні злочинці-терористи обирають великі міста для досягнення терористичних цілей. За таких умов великі міста відносяться до особливо привабливого урбанізованого середовища і, отже, обертаються у територіально-просторову систему посиленої терористичної загрози.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно небезпечній проблемі терористичного акту присвячувалось чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: Й. Александера, Дж. Білла, Ю.Б. Данильченка, Д. Карлтона, В.В. Мокляка, О.С. Попович, М.В. Рибачука, І.М. Рижова, В.В. Середи, І.Р. Серкевич, О.В. Шамари та багатьох інших. Хоча роботи вказаних учених мають вагоме теоретико-прикладне значення, разом із тим деякі результати щодо розкриття стану, динаміки, структури, тенденцій та географії терористичного акту на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях потребують наукового переосмислення та перевірки.

Метою цієї статті є дослідження кількісно-якісних показників терористичного акту у великих містах України.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах в Україні спостерігається ескалація терористичних актів. На жаль, цей злочин став невід'ємною частиною політичних та економічних процесів і представляє собою загрозу національній та громадській безпеці, перетворившись із поодиноких проявів на масове явище. Варто нагадати, що з 1991 року по 2010 рік у нашій країні всього було зареєстровано 50 терористичних актів, у свою чергу, з 2000 року і до 2010 року зафіксовано всього 8 терактів: по 1 у 2001, 2003, 2005, 2008 та 2010 рр. та 3 у 2002 р. Зі стрімким розгортанням різного роду подій, у тому числі геополітичних, злочин у вигляді терористичного акту катастрофічно активізувався, як у цілому в державі, так і в її окремих частинах [1, с. 95]. Аналіз стану та динаміки терористичних актів в Україні у період з 2013 по 2021 рр. дозволяє виділити три окремих періоди у їх динаміці. Перший період з 2013 по 2014 рр. характеризувався катастрофічним загостренням стану терористичних актів з 4 до 1499 фактів. Другий період з 2015 по 2016 рр. також відзначався поступовим зростанням, пере-

дусім, до 1865 злочинів даного виду, у 2016 році. Після чого спостерігається (третій) період поступового зниження їх рівня. Зокрема, у 2017 році зафіксований найбільший показник терористичних актів третього періоду – 1385 фактів, тоді, як починаючи з 2018 року (950 терактів) спостерігаються тенденції до їх систематичного зниження, насамперед, у 2019 році зареєстровано 909 злочинів даної категорії; у 2020 році – 465; у 2021 році налічувалось 332 терористичних акти [2]. Тобто, за дев'ять років відбулось зростання терористичних актів на загальнодержавному рівні майже на 98,8 %. Отже, в Україні намітилися стійкі тенденції до погіршення терористичної ситуації, що, у першу чергу, пов'язано зі збройним конфліктом, який відбувається у нашій державі доволі тривалий проміжок часу, в якому сторона-агресор застосовує різноманітні засоби і методи для досягнення злочинних цілей шляхом вчинення терористичних актів.

Нині терористичні акти у великих містах України мають свою специфіку, яка характеризується нерівномірністю та яскраво вираженими міськими особливостями кількісних і якісних ознак. Кримінологічної уваги заслуговує той факт, що за статистичною інформацією у досліджуваних містах України стабільно вчиняється близько 5 % терористичних актів від усієї терористичної злочинності по Україні, тоді, як решта в основному припадає на зону тимчасово окупованих територій України. Аналіз обсягу злочинів даної категорії вказує, що за останні дев'ять років (2013-2021 рр.) терористична ситуація у територіально-просторових системах залишається доволі складною. Так, у м. Одесі виокремлено два періоди загострення стану терористичних актів. Зокрема, перший період з 2013 по 2014 рр. характеризувався зростанням рівня терористичних актів з 1 зафіксованого факту до 30, тобто на 97 %. З 2015 по 2017 рр. відбувається суттєвий спад – на 93 %, насамперед, до 2 злочинів, передбачених ст. 258 КК України. У 2018 році (другий період) тут, знову ж таки, спостерігається зростання рівня терористичних актів до 4 фактів, або на 50 %, тобто відбулось їх дворазове збільшення відносно минулого року. У свою чергу, починаючи з 2019 року, навпаки, простежується тенденція до зниження рівня терористичних актів до 3 фактів, у 2020 та 2021 рр. зареєстровано по 1 злочину даної категорії [3]. Отже, у м. Одесі найвищий показник падіння кількості виявлених злочинів, передбачених ст. 258 КК України, зафіксований у 2020-2021 рр. (- 97 %), а найвищий показник зростання у 2014 році (+97 %).

Ускладненим станом терористичних актів характеризується м. Харків. Варто відмітити, що нами виявлено два гострих періоди, аналогічно, як і у м. Одесі. Так, перший період з 2013 по 2014 рр. характеризувався зростанням рівня терористичних актів з 1 зареєстрованого злочину до 24, тобто на 97 %. З 2015 по 2018 рр. відбувається істотне зниження – на 100 %, насамперед у 2018 році, не було вчинено жодного злочину, передбаченого ст. 258 КК України. У 2019 році (другий період) у цьому місті спостерігається зростання рівня терористичних актів до 80 фактів, або на 98,7 %. З 2020 року відбувається поступове зниження рівня, спочатку до 5 терористичних актів і аж до абсолютної їх відсутності у 2021 році. Отже, у м. Харкові найвищий показник зростання зафіксований у 2019 році (+ 98,7 %) [4].

У м. Києві за останні роки спостерігаються хвилеподібні коливання динаміки терористичних актів, найвище значення амплітуди яких припадає на 2014 (5), 2015 (9), 2017 (8)

та 2019 (49) рр., а найнижче – на 2013 (0), 2018 (0) та 2021 (0) рр. Наближені до найнижчих показники коливання зафіксовані у 2016 та 2020 рр. [5]. Констатуємо, що у м. Києві вираженою залишається нестабільна терористична ситуація, однак з тяжінням до зменшення. Схожа картина простежується й у м. Дніпрі, яка вказує на відносну нерівномірність. Так, з одного боку складена ситуація характеризується тенденціями до збільшення динаміки терористичних актів (з 6 зареєстрованих терористичних актів у 2014 р. до 26 злочинів цієї категорії у 2019 р. та 22 таких злочинів у 2020 р.; темп приросту у 2019 році, розрахований базисним способом щодо базового показника 2014 року, становить 77 %, а також 73 % – у 2020 році), а з іншого боку абсолютним зниженням, насамперед, у 2021 році (у місті не зафіксовано жодного терористичного акту) [6].

Пізнання стану терористичних актів у м. Запоріжжі демонструє майже рівномірну стабільність їх динаміки. Якщо в 2014 та 2015 рр. було зареєстровано по 3 терористичні акти за кожний звітний рік, у свою чергу, у 2016–2017 рр. їх взагалі не було зафіксовано, у 2018 році – 1 злочин даної категорії, у 2019 році відбулось збільшення до 3 терористичних актів, у 2020 році зареєстровано 2 теракти, тоді, як у 2021 році – жодного [7]. Незважаючи на помірність терористичної ситуації, м. Запоріжжя є єдиним, поміж досліджуваних великих міст, у якому станом на серпень 2022 року (звітність за 8 місяців) зафіксовано 5 терактів. Подібна ситуація простежується й у м. Львові, де найбільше значення амплітуди динаміки припадає на 2018 (3) і 2019 (3) рр., а найнижче – на 2013, 2017, 2020, 2021 рр., коли загалом не було зафіксовано терактів [8]. Наближені до низьких показники коливання були у 2014–2016 рр.

Отже, протягом 2013-2021 рр. загальна кількість терористичних актів у м. Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Запоріжжі та Львові із певними коливаннями змінилась у бік зменшення, що пов'язано з різного роду випадковими обставинами, а не із системними явищами та процесами, що впливають на їх реальний стан. Наважимося зауважити, що загальна кількість злочинів, передбачених ст. 258 КК України не повністю відбивається в аналітично-статистичній інформації через високу латентність та підвищений рівень конспіративності органів безпеки.

Дослідження стану терористичних актів, як у цілому в Україні, так і у великих містах, буде неповним без аналізу кількості виявлених осіб, які вчинили такий злочин, передбачений ст. 258 КК України, у тому числі й тих, кому повідомлено про підозру.

У процесі аналізу отриманих даних звертає на себе увагу значний розрив у співвідношенні кількості облікованих терористичних актів до чисельності виявлених злочинців-терористів. Ця ситуація свідчить про складність, а іноді й неможливість, виявлення даних суб'єктів і суттєве зниження результативності діяльності територіальних правоохоронних органів щодо проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування злочинів даної категорії. Узагальнення рівня виявлених осіб, які вчинили терористичні акти в Україні, показує, що протягом 2014–2021 рр. із зареєстрованих 8700 терористичних актів, правоохоронними органами виявлено лише 227 осіб, тоді, як 197 особам було вручено повідомлення про підозру [2]. На основі цього можна зробити висновок, що в Україні виявляється у 38 разів менше злочинців-терористів порівняно з кількістю облікованих терористичних актів.

Великі міста України характеризуються незадовільною ситуацією у співвідношенні кількості облікованих терористичних актів

до чисельності виявлених злочинців-терористів. За середніми показниками (2014–2021 рр.) у м. Одесі підозру було повідомлено 41 особі, яка вчиняла терористичні акти; у м. Харкові – 20; у м. Києві – 16; у м. Дніпрі – 16; у м. Львові – 3; у м. Запоріжжі – 8 особам відповідно [3; 4; 5; 6; 7; 8]. За будь-яких умов у середньому у великих містах України виявляється (повідомлено підозр) приблизно в 3,5 рази менше злочинців-терористів порівняно з кількістю зареєстрованих злочинів, передбачених ст. 258 КК України. Даний факт, на нашу думку, пояснюється, по-перше, випадками вчинення однією особою декількох терористичних актів; по-друге, застосуванням спеціальної підстави про звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених ч. 6 ст. 258 КК України; по-третє, правоохоронні органи часто кваліфікують як теракти, наприклад, обстріли військовослужбовців Збройних сил України у зоні ОРДЛО без встановлення винних осіб тощо. Через ці та деякі інші причини така значна різниця між кількістю облікованих терористичних актів та осіб, які їх вчинили.

Більш точну картину враженості великих міст України терористичними актами можна представити за допомогою аналізу коефіцієнту інтенсивності такого злочину у розрахунку на 100 тис. осіб міського населення. Так, якщо коефіцієнт інтенсивності терористичних актів на загальнодержавному рівні в 2013 р. становив зовсім низьке співвідношення – 0,008 злочинів даної категорії на 100 тис. населення; у 2014 р. зафіксовано суттєве зростання на рівні 3,3 теракти на 100 тис. населення; у 2015 р. – 3; у 2016 р. – 4,3; у 2017 р. – 3,25 злочинів даної категорії на 100 тис. населення; у 2018 році – 2,2; у 2019 році – 2,1; у 2020 році – 1,1; у 2021 році – 0,8 терористичних актів на 100 тис. населення, то у великих містах України нами зафіксовано зовсім інше, більш помірне, становище. Поряд із цим, у м. Одесі ситуація щодо терористичних актів є більш спокійною, ніж на інших територіях. Наприклад, у 2014 році коефіцієнт інтенсивності складав 3 терористичних акти на 100 тис. міського населення; у 2015 році – 0,5; у 2016 році – 0,8; у 2017–2021 рр. індекс коливався між 0–0,4 злочинів такого виду на 100 тис. населення. Тобто, в 2014–2021 рр. у м. Одесі середній коефіцієнт інтенсивності терористичних актів складав 0,9 злочинів на 100 тис. населення. У м. Харкові найвищий коефіцієнт інтенсивності фіксувався у 2019 році з розрахунком 5,5 терористичних актів на 100 тис. населення. У середньому розрахунку у м. Харкові інтенсивність терористичних актів складає 1,1 злочин на 100 тис. міського населення. У м. Києві коефіцієнт інтенсивності характеризувався у такий спосіб: у 2014 р. – 0,2; у 2015 р. – 0,3; у 2016 р. – 0,2; у 2017 р. – 0,3; у 2018 р. – 0; у 2019 р. – 1,7; у 2020 р. – 0,3; у 2021 р. – 0. Середні показники інтенсивності терористичних актів у м. Києві становили 0,3 злочини даної категорії на 100 тис. населення. Протягом 2014–2021 рр. у м. Дніпрі у середньому вчиняється 5,1 терористичний акт на 100 тис. населення. Натомість у м. Львові та м. Запоріжжі фіксується найменший ступінь враженості від злочину, передбаченого ст. 258 КК України, у середньорічному діапазоні 0,1–0,2 терористичних акти на 100 тис. населення, тобто, ситуація у цих містах виглядає більш контрольованою, ніж у решти великих українських міст, де аналогічні параметри у деяких випадках відзначаються двох-п'ятикратним перевищенням [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Отже, з аналізу відносного статистичного показника поширення терористичних актів на окремі території нами встановлено, що найбільш ураженими

від цього суспільно небезпечного діяння, із переліку досліджуваних міст, є м. Дніпро, з середнім показником 5,5 злочинів, за ним розміщується м. Харків (1,1), м. Одеса – 0,9, м. Київ – 0,3, м. Запоріжжя – 0,2 та м. Львів – 0,1 злочин даної категорії на 100 тис. міського населення.

В Україні існують яскраво виражені територіально-просторові відмінності терористичних актів, тому вважаємо за необхідне порівняти інтенсивність злочину цього виду не лише у межах великих міст, а й стосовно всієї країни. За результатами нашого дослідження, усі міста України за рівнем кримінальної враженості злочинами, передбаченими ст. 258 КК України, поділяються на три зони – позитивну, перехідну (середню) та негативну. До позитивної криміногенної зони увійшли території із низькою та помірною інтенсивністю терористичних актів. До перехідної (середньої) криміногенної зони – міста із середніми показниками інтенсивності терористичних актів. До негативної криміногенної зони відносять території із високою та дуже високою інтенсивністю злочинності [9, с. 193–194]. Аналізуючи географію злочину цього виду, зазначимо, що з 2014 до 2021 року за інтенсивністю терористичних актів на 100 тис. населення м. Київ, Одеса, Харків, Дніпро, Запоріжжя і Львів нерівно розподілились і входили до різних груп – із високим, середнім і помірним рівнем кримінальної враженості. Зокрема, до групи з *дуже високими* рівнем кримінальної враженості відносяться м. Донецьк і Луганськ з інтенсивністю від 42 до 77 терористичних актів на 100 тис. населення. До наступної групи належить місто з *високим* рівнем кримінальної враженості, з інтенсивністю 5 терористичних актів на 100 тис. населення, а саме – м. Дніпро. У третю групу об'єдналися міста із *середньою* кримінальною враженістю, з інтенсивністю від 0,9 до 1,5 терористичних актів на 100 тис. населення, зокрема – м. Харків, Черкаси, Одеса і Полтава. До групи з *помірним* рівнем кримінальної враженості увійшли дванадцять міст – м. Львів (0,1), Тернопіль (0,1), Вінниця (0,1), Миколаїв (0,2), Луцьк (0,2), Ужгород (0,2), Запоріжжя (0,2), Рівне (0,3), Суми (0,3), Херсон (0,3), Житомир (0,3), Київ (0,3). До групи з *низьким* рівнем кримінальної враженості (з абсолютною відсутністю інтенсивності терористичних актів) увійшли Хмельницький, Івано-Франківськ, Чернівці, Чернігів та Кропивницький [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8]. Аналіз географії злочину цього виду дає підстави стверджувати, що більшою кримінальною враженістю характеризуються східні населенні пункти України. Це не випадково, оскільки на цих територіях (зокрема – у Донецькій і Луганській областях) протягом останніх років ведеться масштабний збройний конфлікт. Усе це вказує на прагнення злочинного світу до мілітаризації цих територій і створення «сприятливої» кримінальної обстановки для реалізації злочинних намірів через терористичне залякування місцевого населення. Крім того, саме регіони та міста Східної України, у зв'язку з катастрофічним загостренням криміногенної ситуації, перенасиченістю зброї, соціальною та демографічною кризою виявляються регіонами-донорами злочинності, у тому числі й терористичної, для інших територій країни [9, с. 7]. Отже, узагальнимо, що порівняно з іншими містами нашої країни м. Одеса, Київ, Львів та Запоріжжя характеризуються найбільш низькими показниками інтенсивності терористичних актів, у той час як м. Харків входить до середньої групи інтенсивності, тоді, як м. Дніпро взагалі знаходиться на третьому місці із високою кримінальною враженістю злочинами, передбаченими ст. 258 КК України.

На основі вивчення судової практики м. Києва, Харкова, Одеси, Дніпра, Запоріжжя та Львова у справах про терористичні акти нами встановлено, що діяння, передбачені ст. 258 КК України, доволі часто вчиняються у сукупності з іншими протиправними діяннями. Так, аналіз 14 вироків суду за 2012-2021 рр. дав змогу встановити, що у сукупності із терористичними актами інші злочини кваліфікувались майже у 65 % випадків. Зокрема, злочинці-терористи у великих містах України найчастіше вчиняють злочин, передбачений ст. 258 КК України у сукупності з незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України) (100 % випадків). У 7-14 % випадків терористичні акти у досліджуваних населених пунктах вчиняються у сукупності зі створенням терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України); умисним знищенням або пошкодженням майна (ст. 194 КК України); необережним знищенням або пошкодженням майна (ст. 196 КК України); підробленням документів, печаток, штампів та бланків, збутом або використанням підроблених документів, печаток, штампів (ст. 358 КК України). Отже, майже по кожному другому вирокі суду особа визнається винною за вчинення злочину, передбаченого ст. 258 КК України, у сукупності з іншими злочинами.

Висновки. Таким чином, у сучасному вимірі терористичні акти в Україні та у її великих містах набули катастрофічних масштабів. Вимірювання кількісно-якісних показників терористичних актів у великих містах України продемонструвало, що цей злочин має яскраво виражені територіально-просторові особливості з нерівномірним географічним розподілом. Усе це вказує на прагнення злочинного світу погіршити загальний стан громадської безпеки і публічного порядку у міському середовищі та створити «сприятливу» криміногенну обстановку для реалізації злочинних намірів шляхом терористичного залякування міського населення. У такому разі систематичне вивчення реального стану і тенденцій поширення терористичних актів набуває особливо важливого значення. Отже, пріоритетним завданням України є постійна боротьба за збереження найвищих соціальних цінностей, насамперед – життя і здоров'я кожного члена суспільства, шляхом впровадження результативних антитерористичних заходів, що відповідатимуть масштабу сучасних терористичних загроз.

Література:

1. Данильченко Ю.Б. Кримінологічний аналіз рівня та динаміки терористичних актів в Україні. *Право і безпека*. 2017. № 4(67). С. 95–100.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013–2021 рр. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення: 01.10.2022).
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура Одеської області*. URL: <https://od.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 07.10.2022).
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура Харківської області*. URL: <https://khar.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 05.10.2022).

5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура міста Києва*. URL: <https://kyiv.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 04.10.2022).
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура Дніпропетровської області*. URL: https://dnipr.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=111414&libid (дата звернення: 08.10.2022).
7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура Запорізької області*. URL: <https://zap.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 09.10.2022).
8. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2014–2021 рр. *Прокуратура Львівської області*. URL: <https://lviv.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 06.10.2022).
9. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид наук: 12.00.08. Класичний приватний університет, Запоріжжя. 2015. 515 с.

Stukalina O. The current state of terrorist acts in large cities of Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the current state of terrorist acts in large cities of Ukraine. It was found out that in Ukraine there have been steady trends towards the deterioration of the terrorist situation, which, first of all, is connected with the armed conflict that has been going on in our country for quite a long period of time, in which the aggressor party uses various means and methods to achieve criminal goals by committing terrorist acts. It has been proven that the terrorist act became characteristically acute within the large cities of Ukraine, primarily in the cities of Kyiv, Kharkiv, Odesa, Dnipro, Zaporizhzhia, and Lviv. It is claimed that during 2013–2021, the total number of terrorist acts in the cities of Kyiv, Kharkiv, Odesa, Dnipro, Zaporizhzhia and Lviv changed with certain fluctuations in the direction of decrease, which is associated with various kinds of random circumstances, and not with systemic phenomena and processes affecting their real state. It was determined that in Ukraine there are 38 times fewer terrorist criminals compared to the number of recorded terrorist acts. It was established that the city of Dnipro is the most affected by this socially dangerous act, with an average rate of 5.5 crimes, followed by the city of Kharkiv (1.1), the city of Odesa – 0.9, and the city of Kyiv – 0.3, Zaporizhzhia – 0.2 and Lviv – 0.1 crime of this category per 100,000 city population. It was found that terrorist acts in large cities of Ukraine are committed by persons in combination with crimes, both with a common generic object and with the complete opposite. That is, according to almost every second court verdict, a person is found guilty of committing a crime under Article 258 of the Criminal Code of Ukraine, together with other crimes. It is claimed that the criminal world seeks to worsen the general state of public safety and public order in the urban environment and to create a "favorable" criminogenic environment for the implementation of criminal intentions through terrorist intimidation of the urban population. It was concluded that the priority task of Ukraine is the constant struggle to preserve the highest social values by implementing high-quality anti-terrorist measures that will correspond to the scale of modern terrorist threats.

Key words: terrorist act; Article 258 of the Criminal Code of Ukraine; terrorism; large cities of Ukraine; regions; quantitative indicators; quality indicators; criminological characteristics of crime.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Ковний Ю. Є.

ПРАВО НА ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА.....	4
---	---

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Барвіненко В. Д.

РОЛЬ ПРИНЦИПУ СУБСИДАРНОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ.....	8
--	---

Глоба Д. М., Ємельяненко К. О.

ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СИЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ В ГРОМАДАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ.....	11
---	----

Завальнюк І. В.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СУДУ ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ ЗМІСТОВИЙ КОМПОНЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД.....	15
---	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ФІНАНСОВЕ, ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Кальна А. В.

ПРИНЦИПИ ТА СТРУКТУРА ПРОВАДЖЕНЬ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ.....	22
---	----

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Будурова Г. М.

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ НА ВІДМОВУ ВІД ПОЗОВУ У КАСАЦІЙНІЙ ІНСТАНЦІЇ.....	26
--	----

Васильєв В. В.

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ САМОРЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	31
--	----

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Koloso I. V.

MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON CAPITALIST ERA (1639–1917).....	36
--	----

Пожарова О. В., Пожаров Ю. В.

СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ: ОСТАННІ ЗМІНИ.....	40
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Стукаліна О. В.

СУЧАСНИЙ СТАН ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ.....	46
---	----

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; PHILOSOPHY OF LAW

Kovnyi Yu.

THE RIGHT TO PUBLIC ASSOCIATIONS OF REPRESENTATIVES OF NATIONAL MINORITIES: THE ISSUE OF IMPROVING LEGISLATION.....	4
--	---

CONSTITUTIONAL LAW AND MUNICIPAL LAW

Barvinenko V.

THE ROLE OF THE PRINCIPLE OF SUBSIDIARITY IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE.....	8
--	---

Globa D., Yemelianenko K.

THE FORMATION AND ACTIVITY OF TERRITORIAL DEFENSE FORCES IN UKRAINIAN COMMUNITIES DURING MARTIAL LAW	11
---	----

Zavalniuk I.

COMPETENCE OF THE COURT AS AN ORGANIZATIONAL CONTENT COMPONENT OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO A FAIR TRIAL.....	15
--	----

ADMINISTRATIVE, FINANCE, TAX LAW

Kalna A.

PRINCIPLES AND STRUCTURE OF PROCEEDINGS IN CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE FIELD OF THE ELECTION PROCESS.....	22
--	----

CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

Budurova H.

ABUSE OF THE RIGHT OF WAIVER OF A CLAIM AT THE COURT OF CASSATION.....	26
--	----

Vasyliiev V.

CORRELATION BETWEEN GENERAL AND SPECIAL PRINCIPLES OF SELF-REGULATION OF PROPERTY CIVIL RELATIONSHIPS.....	31
---	----

EMPLOYMENT LAW, SOCIAL SECURITY LAW

Kolosov I. V.

MEDICAL LAW DEVELOPMENT ON CAPITALIST ERA (1639–1917).....	36
--	----

Pozharova O., Pozharov Yu.

UNEMPLOYMENT INSURANCE: RECENT CHANGES.....	40
---	----

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Stukalina O.

THE CURRENT STATE OF TERRORIST ACTS IN LARGE CITIES OF UKRAINE.....	46
---	----

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ЮРИСПРУДЕНЦІЯ

Науковий збірник

Виходить шість разів на рік
№ 58, 2022

Серію засновано у 2010 р.

Коректор Вишнякова Я.І.
Комп'ютерна верстка Марєєва А.О.

Підписано до друку 20.09.2022 р. Формат 60×84/8. Обл.-вид. арк. 6,68, ум. друк. арк. 6,05.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 1222/541.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
Україна, м. Одеса, 65101, вул. Інглєзі, 6/1
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua